

Interventie

Tijd voor Toontje

Erkenning

Erkend door deelcommissie Jeugdzorg en psychosociale/pedagogische preventie

Datum: 4 november 2022

Oordeel: Goed onderbouwd

De referentie naar dit document is: Blijf Groep (april 2023).

Databank effectieve jeugdinterventies: beschrijving 'Tijd voor Toontje'. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut. Gedownload van www.nji.nl/jeugdinterventies.

Inhoud

Inhoud	3
Samenvatting	4
Doelgroep	4
Doel.....	4
Aanpak	4
Materiaal	4
Onderbouwing	5
Onderzoek.....	5
1. Uitgebreide beschrijving	7
1.1 Doelgroep.....	7
1.2 Doel.....	10
1.3 Aanpak.....	13
2. Uitvoering	18
3. Onderbouwing	24
4. Onderzoek	36
5. Samenvatting Werkzame elementen	38
6. Aangehaalde literatuur	39

Samenvatting

Tijd voor Toontje is een programma voor kinderen van 0 tot 10 jaar en hun moeders in de (vrouwen)opvang, die huiselijk geweld hebben meegemaakt. Het betreft een doorlopend groepsaanbod door gespecialiseerde begeleiders, dat op een vast moment in de week plaatsvindt. Met behulp van beeldend materiaal, handpopschildpad Toontje, wordt getracht de veerkracht van kinderen te versterken aan de hand van vier thema's: de kracht van fijne dingen doen, veilig boos zijn, van wie hou je? en herinneringen.

Doelgroep

De doelgroep betreft kinderen van 0 tot 10 jaar en hun moeders, die in een (vrouwen)opvang verblijven en getuige dan wel slachtoffer zijn (geweest) van huiselijk geweld in het gezin.

Doel

Het doel van Tijd voor Toontje is om als preventief geïndiceerd programma de gevolgen van huiselijk geweld bij kinderen tussen 0 en 10 jaar die getuige dan wel slachtoffer zijn (geweest) van huiselijk geweld te voorkomen en/of te verminderen en ruimte/voorwaarden te creëren voor stabiele hechting tussen kinderen en moeders.

Aanpak

Tijd voor Toontje is een steunend en stabiliserend programma, waaraan moeders en kinderen die in de (vrouwen)opvang verblijven vrijwillig kunnen deelnemen. De interventie bestaat uit een moeder-kindgroep (voor kinderen van 0-4 jaar), een kindergroep (voor kinderen van 4-10 jaar) en een moedergroep (parallel aan de kindergroep). Tijd voor Toontje wordt aangeboden als doorlopend aanbod, zodat elk kind op ieder moment in (en uit) kan stappen gezien de wisselende bewoners in een opvangvoorziening. Het programma bestaat uit vier thema's: De kracht van fijne dingen doen, Veilig boos zijn, Van wie hou je? en Herinneringen. Per thema zijn er twee bijeenkomsten. Er zijn acht bijeenkomsten in totaal.

Materiaal

1. Hell, M., Ruinaard, M., Eringa, M., Geutjes, S., Grit, M., Petrovic-Dadic, D., Vervoort, A. (2012a). Methodiek Tijd voor Toontje. Een steunend en stabiliserend programma voor kinderen en hun moeders in de opvang, die huiselijk geweld in het gezin hebben meegemaakt. Amsterdam: Blijf Groep.
2. Hell, M., Ruinaard, M., Eringa, M., Geutjes, S., Grit, M., Petrovic Dadic, D., Vervoort, A. (2012b). Draaiboek moedergroep Tijd voor Toontje. Een steunend en stabiliserend programma voor kinderen en hun moeders in de opvang, die huiselijk geweld in het gezin hebben meegemaakt. Amsterdam: Blijf Groep.
3. Hell, M., Ruinaard, M., Eringa, M., Geutjes, S., Grit, M., Petrovic Dadic, D., Vervoort, A. (2012c). Draaiboek kindergroep. Een steunend en stabiliserend programma voor kinderen en hun moeders in de opvang, die huiselijk geweld in het gezin hebben meegemaakt. Amsterdam: Blijf Groep.
4. Hell, M., Ruinaard, M., Eringa, M., Geutjes, S., Grit, M., Petrovic Dadic, D., Vervoort, A. (2012d). Draaiboek moederkindgroep. Een steunend en stabiliserend programma voor kinderen en hun moeders in de opvang, die huiselijk geweld in het gezin hebben meegemaakt. Amsterdam: Blijf Groep.
5. Handpop schildpad Toontje en zijn koffer.
6. DVD 'Vergeten kinderen' deel 1 van het NIZW

7. Blijf Groep (2016). Basistraining Tijd voor Toontje (inclusief opzet). Amsterdam: Blijf Groep.
8. Materialen cd (met o.a. wervingsposters/folders, evaluatieformulieren, afscheidsbrief Toontje)
9. Een set prentenboeken:
  - a. Crützen, F. (2014), Een monster op de muur. Amsterdam: Blijf Groep.
  - b. Crützen, F. (2014), Brief voor oma. Amsterdam: Blijf Groep.
  - c. Crützen, F. (2014), Toontje en Karelkje spelen samen . Amsterdam: Blijf Groep.
  - d. Crützen, F. (2014), Toontje is boos. Amsterdam: Blijf Groep.
10. YouTube kanaal Tijd voor Toontje ([Tijd voor Toontje - YouTube](#))
11. Blijf groep (2020). Doorontwikkeling Tijd voor Toontje programma. De uitwerking van brainstormsessie met ervaren interne en externe dramatherapeuten (DT) en interne Toontje uitvoerders. Intern document.
12. Derks, M., Petrovic, D. & Janssen, D. (2021). *Begeleiding van kinderen en jongeren bij Blijf Groep. Visie, uitgangspunten en werkwijze residentieel*. Intern document Blijf Groep.
13. Derks, M. & Janssen, D. (2020). Kindbegeleiding-verdeling verantwoordelijkheden en taken. Intern document Blijf Groep.

Onderbouwing

Tijd voor Toontje is gebaseerd op verschillende theoretische verklaringsmodellen: theorieën over traumaverwerking, emotionele veiligheid, gehechtheidstheorie en de sociale cognitieve leertheorie. Bij het bespreken van de thema's en om de geformuleerde doelen te behalen hanteert Tijd voor Toontje inzichten uit het Attachment self-Regulation and Competency (ARC)-behandelmodel, de poppenspelmethode van Petzold (1983), de evidence-based Trauma-focused cognitive-behavioral therapy (TF-CBT) van Blaustein en Kinniburgh (2010) en Cohen, Mannarino & Deblinger (2021) en de visie op ouderschap van Van der Pas (2009).

Onderzoek

In de periode 2008 - 2009 is het programma in projectvorm op alle locaties van Blijf Groep uitgevoerd: tijdens deze periode zijn de praktijkervaringen intern gemonitord. Dit (kleine) praktijkonderzoek (Blijf Groep, 2010, niet gepubliceerd) is uitgevoerd met het oog op gewenste structurele implementatie van Toontje op alle vestigingen van Blijf Groep. Naar aanleiding van het onderzoek is Tijd voor Toontje vanaf 2010 op alle vestigingen ingevoerd. Vervolgens is nadere onderbouwing en extern advies gevraagd aan onderzoeker Sietske Dijkstra (Dijkstra, 2011, intern advies, niet voor publicatie). Op basis van dit advies en de uitkomsten van de evaluatie is het beschikbare materiaal aangepast en zijn in 2012 een beschrijving van de methodiek en een aantal draaiboeken gepubliceerd.

Tussen 1 november 2017 en 31 oktober 2019 is onderzoek gedaan naar de ervaringen van moeders, kinderen en professionals met het programma Tijd voor Toontje (van der Hoeven & Lindauer, 2020). Er werden diepte-interviews gehouden met 15 moeders, 11 kinderen (4-10 jaar) en 17 professionals. Uit het onderzoek blijkt dat volgens de respondenten de meeste kind-doelen van het programma behaald worden (het ervaren van fysieke en emotionele veiligheid in het programma, leren over het belang van fijne dingen doen en veilig boos zijn en leren om emoties te reguleren en veilig grenzen aan te geven). Niet duidelijk is of de doelen met betrekking tot de loyaliteit van kinderen naar

hun ouders behaald zijn. Voor het thema herinneringen kwamen uit de interviews geen duidelijke signalen naar voren dat moeders zich bewust zijn van de impact van huiselijk geweld op hun kind.

Er is nog geen onderzoek gedaan naar de effectiviteit van de interventie.

1. Uitgebreide beschrijving

1.1 Doelgroep

Uiteindelijke doelgroep

Tijd voor Toontje is voor alle kinderen van 0 tot 10 jaar en hun moeders, die in een (vrouwen-) opvang verblijven omdat zij getuige dan wel slachtoffer zijn (geweest) van geweld in huiselijke kring. De kinderen hebben gemiddeld zeven ingrijpende en/of potentieel traumatiserende gebeurtenissen meegemaakt¹. Hun moeders zijn – door de fysieke, psychische en praktische gevolgen van het geweld – zwaar belast en daardoor tijdelijk minder beschikbaar (geweest) als opvoeder.

Voor de leeftijdsgroep van 0-4 jaar wordt in de interventie voornamelijk via de moeders gewerkt (in de moeder-kindgroep). Voor de leeftijdsgroep van 4-10 jaar wordt zowel met de kinderen (via de kindergroep) als de moeders (via de moedergroep die parallel loopt aan de kindergroep) gewerkt.

Intermediaire doelgroep

Tijd voor Toontje creëert veiligheid en stabiliteit ten behoeve van het herstel van kinderen die geweldservaringen hebben meegemaakt. Daarbij richt het zich niet alleen op de kinderen zelf, maar ook op de moeders. Voor kinderen van 0-4 jaar ligt het accent voornamelijk op de rol van de moeders en de interactie tussen moeder en kind (in de moeder-kindgroepen). Moeders van kinderen van 4-10 jaar worden daarnaast gestimuleerd om zich aan te sluiten bij de moedergroep. Deze is bedoeld is om hen in hun dagelijks ouderschap te ondersteunen. De moedergroep sluit aan op dat wat er tijdens de kindergroepen wordt gedaan zodat zij ook thuis hun kinderen adequaat kunnen steunen op hetgeen in de kindgroep is besproken.²

Selectie van doelgroepen

Voorwaarden om deel te nemen:

- Er is sprake geweest van psychisch of lichamelijk geweld in het gezin. Kinderen en moeders verblijven in een (vrouwen)opvang;
- Het kind functioneert (cognitief) op een leeftijd tussen 0 en 10 jaar. Oudere kinderen met een licht verstandelijke beperking kunnen meedoen, mits de andere kinderen dit kind wel als een gelijke kunnen zien en andersom, waarbij rekening wordt gehouden met sociaal-emotionele ontwikkeling, lichaamslengte en lichaamsbouw;

---

¹ Dit aantal is afgeleid uit het onderzoek van Brilleslijper-Kater et al (2010). Zij deden onderzoek naar het profiel van kinderen in de vrouwenopvang en maatschappelijke opvang, en van hun welzijn en gezondheid.

² Tijd voor Toontje is gestart als programma voor kinderen en hun moeders, omdat het grootste deel van de cliënten in de opvang vrouw is. Vooralsnog wordt binnen Tijd voor Toontje alleen nog gewerkt met moedergroepen en niet met gemengde oudergroepen of vadergroepen. Onder andere uit ervaringen met "En nu ik!" (een interventie van Blijf Groep gericht op het voorkomen/verminderen van posttraumatische stress en probleemgedrag bij kinderen die gewelddadige ruzies tussen hun ouders hebben meegemaakt) en vragen vanuit de mannenopvang blijkt hier wel behoefte aan te zijn. Ook Blijf groep zelf heeft de wens om – aansluitend bij het systeemgericht werken - het programma in te zetten bij vaders, maar daarvoor zal eerst onderzocht moeten worden wat dit betekent voor de aanpak (waarbij vragen spelen als: kan het programma in eenzelfde vorm bij vaders worden ingezet, en zo niet, welke aanpassingen zijn nodig? Zouden gemengde groepen een optie zijn? Wat zijn daarbij de randvoorwaarden?). De komende tijd gaat Blijf Groep dit verder verkennen.

Contra-indicaties:

- De deelnemende moeder is onvoldoende gemotiveerd om mee te doen aan de cursus (wil het geweld niet bespreekbaar maken vanuit de invalshoek van het kind en/of is niet in staat of bereid alle keren te komen);
- De moeder (en gezaghebbende vader) van het deelnemende kind geeft geen toestemming om deel te nemen aan de kindgroep;
- Het deelnemende kind vertoont uitzonderlijke structurele vormen van voornamelijk agressie of onveilig gedrag en luistert onvoldoende naar begrenzing, zodat het gedrag de groepsdynamiek beïnvloedt. In de praktijk zien wij bijvoorbeeld soms dat andere kinderen meegaan in dit gedrag of juist dat andere kinderen zich niet veilig voelen/terug gaan trekken. Voor kinderen die verstorend gedrag vertonen kan besloten worden dat eerst een ander traject nodig is;
- De moeder van het deelnemende kind heeft dusdanig psychi(atri)sche klachten dat haar gedrag de groepsdynamiek negatief beïnvloedt. Voor deze moeders kan besloten worden dat eerst een ander traject nodig is.

Inbedding Tijd voor Toontje in het begeleidingstraject

Blijf Groep biedt, conform de visie van Vogtlander en van Arum (2016) basisbegeleiding en -hulp, gericht op het herstellen van de directe veiligheid, op stabilisatie van het dagelijks leven en op de algemene ontwikkeling van het kind en het gezin. Tijd voor Toontje is een van de methodieken die daarbij wordt ingezet, naast o.a. methodieken als Veerkracht (Jongepier & van der Kleij, 2018) en de Oranje Huis Aanpak (Moussa, 2022). In de gesprekken van maatschappelijk werkers en cliënten wordt regelmatig gesproken over de ervaringen in de groepsbijeenkomsten. Daarnaast wordt, op basis van een uitgebreide analyse van de persoonlijke situatie van het kind, extra hulp betrokken, zoals gesprekken met maatschappelijk werkers, specialistische jeugdhulp, GGZ-behandeling, etc..

Aan de start van het begeleidingstraject bij Blijf Groep wordt via een gezinstaxatie in kaart gebracht wat elk kind nodig heeft op het gebied van veiligheid en ontwikkelingstaken, en wordt daarbij passende begeleiding aangeboden. Om te kunnen beoordelen wat het kind nodig heeft, wordt door de maatschappelijk werker gesproken met het kind, de ouder(s), en met de ouder(s) en het kind samen. Daarnaast observeren de kindbegeleiders het kind tijdens activiteiten bij kinderwerk (zoals Tijd voor Toontje). Zij bespreken hun observaties met de ouders en – bij grotere kinderen – met het kind zelf. Daarbij worden verschillende screeningsinstrumenten en tools gebruikt, waaronder:

- SDQ (3-18 jaar)
- CRIES (8-18 jaar)
- Veerkracht deel 3 Hulpmiddelen
- Kennismaken met kinderen
- 3-huizen
- Werkbladen 'Gevoelens en zo...' (Blijf Groep, 2010)

Elk kind heeft een eigen veiligheids- en actieplan, waarin de verzamelde informatie bij elkaar komt.

Uit tal van onderzoeken (waarvan het onderzoek van Lünemann, Lünemann & Compagner (2021) een van de meest recente is) blijkt dat kinderen die met hun moeder in de vrouwenopvang verblijven bijzonder kwetsbaar zijn. Gemiddeld hebben zij in hun jonge leven zeven stressvolle, (potentieel) traumatiserende gebeurtenissen meegemaakt (Brilleslijper-Kater, 2010;). Voor veel kinderen is traumabehandeling noodzakelijk voor volledig herstel. Deze behandeling wordt geboden door externe deskundigen. Blijf Groep

werkt hierbij nauw samen met Altra. Tegelijkertijd is het voor het herstel minstens zo belangrijk dat het kind gedurende de behandeling goed begeleid wordt bij Blijf Groep. Begeleiding en behandeling zijn namelijk niet hetzelfde en vullen elkaar aan. De kennis van Blijf Groep met betrekking tot huiselijk geweld en de kennis van de externe deskundige met betrekking tot kinderen, opvoeding en trauma komen samen en vormen één geheel. *"Geen hulp stapelen, maar effectief gebruik maken van elkaars kennis en expertise op het juiste moment."* (Blijf Groep & Altra, 2019). De maatschappelijk werker en kindbegeleider blijven gedurende de inzet van een externe instantie betrokken bij de kinderen en de ouder(s), houden zicht op de veiligheid van alle gezinsleden en werken waar nodig nauw samen met de betrokken instantie (Derks, Petrovic & Janssen, 2021).

Betrokkenheid doelgroep

De doelgroep is betrokken geweest bij ontwikkeling van Tijd voor Toontje. Na de ervaringen met de eerste versie van het programma op de locatie IJmond heeft Blijf Groep tussen 2008 - 2010 een project uitgevoerd, waarin op meerdere locaties het programma verder is uitgetest (Dijkstra, 2011). Aan het eind van elke groep is kort teruggekeken op de sessie en feedback gevraagd aan de moeders en kinderen van de moederkind-groep. Driemaandelijks vond in deze periode per locatie een sessie plaats waarin de projectleider uitkomsten besprak met de uitvoerders. De enthousiaste ontvangst van Toontje door de kinderen en hun moeders is een stimulans geweest om de interventie nader uit te werken en te voorzien van een theoretisch fundament. In 2010 hebben op basis van de zo verzamelde indrukken aanvullend een aantal interviews plaatsgevonden met moeders en grotere kinderen. De bevindingen zijn vastgelegd in een (kleine) interne procesevaluatie en gebruikt om het programma aan te passen en te beschrijven voor de publicaties uit 2012. Door de nauwe samenwerking tussen GGZ Lucertis en Blijf Groep in de ontwikkelperiode zijn de expertise én inspiratie van de sectoren GGZ en vrouwenopvang verenigd in dit programma. In 2015 is het programma ook opgestart bij collega-instellingen Arosa en Kadera.

Tussen 1 november 2017 en 31 oktober 2019 is onderzoek gedaan naar de ervaringen van moeders, kinderen en professionals in drie vrouwenopvangorganisaties (Blijf Groep, Arosa en Kadera) met het programma Tijd voor Toontje (van der Hoeven & Lindauer, 2020). Uit dit praktijkonderzoek kwamen enkele aanbevelingen naar voren, waaronder:

- Het verder uitwerken van de thema's "Van wie hou je?" en "Herinneringen" richting de moeders en hun invloed op hun kinderen.
- Het maken van een scherper onderscheid tussen kinderen die wel in staat zijn en behoefte hebben om over nare gebeurtenissen te praten en kinderen waarbij dat niet het geval is. Waarbij ook tijdens het programma gemonitord blijft of kinderen misschien behoefte hebben aan meer ondersteuning.
- Het zoeken naar manieren om de verbinding tussen het programma en moeders te optimaliseren (vanwege de soms lage opkomst). Bijvoorbeeld door het programma al op de kaart te zetten vanaf het moment dat moeders binnenkomen, of door vaste momenten af te spreken buiten de moedergroep om.
- Het kijken naar de verbinding tussen het programma en niet-Nederlandssprekende moeders (bijvoorbeeld hand-outs in verschillende talen).

Inmiddels zijn de eerste stappen genomen in het opvolgen van deze aanbevelingen. Zo is er een brainstormsessie geweest met alle uitvoerders en extern deskundigen (Blijf groep, 2020) om de aandachtspunten uit het onderzoeksrapport te bespreken. Concreet kwamen daaruit de volgende acties naar voren: het ontwikkelen van een alternatief aanbod voor wanneer de groepen niet door kunnen gaan, meer aandacht voor het

integreren van Tijd voor Toontje in het dagelijks leven van moeder en kind (via thuisopdrachten, posters voor thuis e.d.) en meer aandacht voor de behoefte van de moeder op het moment van opvang (afleiding, rust, gerichte opvoedtechnieken). Vanwege het coronavirus zijn de groepen van Tijd voor Toontje vervolgens noodgedwongen enige tijd gestopt. Hierdoor heeft ook de doorontwikkeling vertraging opgelopen. Wel is er in deze periode een online aanbod ontwikkeld (de YouTube filmpjes van Toontje) om de verbinding met de doelgroep te behouden. De komende tijd wordt de doorontwikkeling van Tijd voor Toontje weer opgepakt.

1.2 Doel

Hoofddoel

Het doel van de interventie is het voorkomen en/of verminderen van de gevolgen van huiselijk geweld bij kinderen (0-10 jaar) die getuige dan wel slachtoffer zijn (geweest) van huiselijk geweld en het creëren van ruimte/voorwaarden voor stabiele hechting tussen kinderen en moeders. Dit doen we aan de hand van 4 thema's (die in alle groepen terugkomen):

1. De kracht van fijne dingen doen
2. Veilig boos zijn
3. Van wie hou je?
4. Herinneringen

Subdoelen

Per thema zijn voor de verschillende doelgroepen subdoelen benoemd³:

De kracht van fijne dingen doen

De kracht van fijne dingen doen heeft als doel werken aan positieve hechting door (samen) fijne dingen te doen en zelfvertrouwen te ervaren.

Subdoelen voor de moeder-kindgroep (0-4 jaar)

- Kinderen krijgen tijdens de bijeenkomsten positieve aandacht van hun moeder;
- Moeders doen een positieve ouderervaring op;
- Moeders ervaren dat ze door samen fijne dingen te doen, hun kinderen helpen zich goed te voelen.

Subdoelen voor de kindergroep (4-10 jaar)

- Kinderen worden zich bewust van het belang van fijne dingen doen voor jezelf en met elkaar (waarbij de nadruk bij de jongere kinderen van 4-6 jaar vooral ligt op het ervaren van fijne dingen doen) en worden geactiveerd om fijne dingen op te zoeken;
- Kinderen worden gestimuleerd om aardige (positieve) dingen van zichzelf en van anderen te zien;
- Kinderen leren door middel van oefeningen – op leeftijdsadequate manier - negatieve gedachten om te buigen naar positieve gedachten;
- In de veilige setting van de bijeenkomsten ervaren kinderen ontspanning en zelfvertrouwen.

---

³ In de subdoelen zit (ook over de leeftijdsgroepen heen) overlap. Dezelfde thema's staan (zowel in de moeder-kindgroep als in de kindergroepen en moedergroepen) centraal. De manier waarop aan de thema's en subdoelen gewerkt wordt, verschilt echter.

Subdoelen voor de moedergroep (4-10 jaar)

- Moeders zijn zich bewust van het belang van het (blijven) doen van fijne dingen met hun kinderen en hebben een concreet plan voor een activiteit die ze met hun kinderen gaan ondernemen;
- Moeders en kinderen ervaren (weer) hoe belangrijk het is om tijd te maken om samen fijne dingen te doen;
- Moeders en kinderen ervaren positieve interacties en worden door gesprekken en oefeningen gestimuleerd dit te blijven doen.

Veilig boos zijn

Veilig boos zijn heeft als doel te ervaren hoe boos zijn op een veilige manier eruit ziet door te werken aan het verminderen van de negatieve reacties (boosheid) van de kinderen op het meegemaakte geweld en ervaring op te doen met positieve interactie tussen moeder en kind.

Subdoelen voor de moeder-kindgroep (0-4 jaar)

- Moeders en kinderen maken op een vrolijke laagdrempelige wijze kennis met aspecten van veilig boos zijn, zoals 'stop' zeggen, slaan op een kussen, omgaan met geluks- en pechmomenten, nee zeggen, even balen en schouders ophalen;
- Moeders en kinderen doen een positieve ervaring op met stoppen en stop zeggen en nee zeggen en nee incasseren;
- Moeders en kinderen zien dat boos zijn mag, maar dat pijn doen niet mag.

Subdoelen voor de kindergroep (4-10 jaar)

- Kinderen doen spelenderwijs ervaring op met het aanvoelen en aangeven van grenzen;
- Kinderen merken dat ze niet de enige zijn die worstelen met veilig boos gedrag;
- Kinderen horen dat boos zijn mag en hebben een beeld van hoe veilig boos zijn eruit ziet;
- Kinderen krijgen woorden voor veilig boos gedrag en kunnen oefenen met veilig boos gedrag (zoals even balen, schouders ophalen, verstandig afkoelen, een veilige plek opzoeken).

Subdoelen voor de moedergroep (4-10 jaar)

- Moeders zijn op de hoogte van de meerwaarde van veilig omgaan met boosheid en kennen de regels en het materiaal (de boosheidsthermometer) zodat ze deze met de kinderen kunnen gebruiken;
- Moeders hebben nagedacht over de manier waarop zij met hun eigen boosheid omgaan en zijn zich bewust van de voorbeeldfunctie die ze hierin hebben voor de kinderen.

Van wie hou je?

Van wie hou je? heeft als doel om te werken aan positieve hechting door te werken aan het verminderen van de negatieve reacties (schuldgevoelens, loyaliteitsconflicten, etc.) van de kinderen op het meegemaakte geweld en ervaring op te doen met positieve interactie tussen moeder en kind.

Subdoelen voor de moeder-kindgroep (0-4 jaar)

- Moeders en kinderen doen oefeningen die stimuleren dat zij van elkaar genieten;
- Kinderen ervaren ruimte om te praten over wie ze missen en van wie ze houden;

- Kinderen merken dat ze niet de enige zijn die bang zijn, boos zijn en houden van iemand;
- Kinderen ervaren spelenderwijs dat hun moeder er ook nog is als ze haar niet zien.

Subdoelen voor de kindergroep (4-10 jaar)

- Kinderen ervaren ruimte en begrip voor hun tegenstrijdige gevoelens: je mag er zijn met al je lastige gevoelens en gedachten en je mag er ook over praten;
- Kinderen ervaren ruimte om te praten over wie ze missen en van wie ze houden;
- Kinderen merken dat ze niet de enige zijn die bang zijn, boos zijn en houden van iemand;
- Kinderen horen dat het niet hun schuld is dat er zulke erge ruzies waren thuis;
- Kinderen ervaren dat ze belangrijk genoeg zijn om goed afscheid van te nemen;
- Kinderen merken dat ze de gevoelens van blijdschap, angst, verdriet en boosheid die bij het afscheid horen, rustig kunnen dragen;
- Kinderen hebben een goede ervaring bij afscheid nemen.

Subdoelen voor de moedergroep (4-10 jaar)

- Moeders zijn op de hoogte van de betekenis van de term loyaliteit en de betekenis hiervan voor hun kinderen;
- Moeders hebben nagedacht over de manier waarop zij hun kinderen zo positief mogelijk kunnen ondersteunen in het vormgeven van hun contact met vader;
- Moeders weten dat het voor kinderen verwarrend kan zijn om allerlei dingen tegelijk te voelen;
- Moeders verplaatsen zich in de situatie van de kinderen en zijn zich bewust van de positieve rol die ze kunnen spelen bij het verwerkingsproces van de kinderen;
- Moeders zijn gemotiveerd om met hun kinderen te praten over wie en wat ze missen en denken met hen na over hoe ze hiermee om kunnen gaan.

Herinneringen

Herinneringen heeft als doel om de negatieve gevolgen van het geweld te verminderen en de hechting te versterken door te werken aan het verminderen van de negatieve reacties (nachtmerries, gemis, nare herinneringen, etc.) van de kinderen op het meegemaakte geweld en ervaring op te doen met positieve interactie tussen moeder en kind.

Subdoelen voor de moeder-kindgroep (0-4 jaar)

- Moeders en kinderen spelen op een vrolijke, draaglijke manier met 'bang zijn';
- Kinderen ervaren veiligheid en geruststelling bij hun moeders;
- Kinderen merken dat het soms oplucht om even over een nare herinnering te praten of te tekenen, zodat ze er wat minder last van hebben.

Subdoelen voor de kindergroep (4-10 jaar)

- Kinderen zien dat posttraumatische stressklachten, zoals bedplassen en nachtmerries, normaal zijn gezien hun omstandigheden en dat ze over zullen gaan als de rust uiteindelijk is weergekeerd;
- Kinderen voelen de ruimte om hun zorgen te delen;
- Kinderen hebben een fijne herinnering aan samen een nachtmerrie verjagen;
- Kinderen horen wat ze verstandig hebben gedaan in lastige of onveilige omstandigheden;

- Kinderen buigen verkeerde conclusies, zoals 'het was mijn schuld' of 'ik ben slecht', om in: 'het is niet mijn schuld' of 'ik ben oké';
- Kinderen merken dat het soms oplucht om even over zo'n nare herinnering te praten of te tekenen, zodat ze er wat minder last van hebben;
- Kinderen merken dat ze niet de enige zijn die worstelen met die vervelende herinneringen.

Subdoelen voor de moedergroep (4-10 jaar)

- Moeders zijn zich bewust van de last die kinderen kunnen hebben van vervelende herinneringen;
- Moeders hebben hun zorg hierover uit kunnen spreken en weten waar ze met hun vragen terecht kunnen;
- Moeders herkennen manieren en vergroten de mogelijkheden waarop ze hun kinderen kunnen troosten als ze last hebben van vervelende herinneringen;
- Moeders weten welke invloed het huiselijk geweld op de kinderen kan hebben;
- Moeders herkennen de signalen die erop kunnen wijzen dat hun kinderen gebaat zijn bij hulp;
- Moeders weten op welke manier ze deze hulp kunnen organiseren.

In tabel 1 in de onderbouwing worden deze subdoelen gekoppeld aan de aan te pakken factoren, gebruikte technieken en theoretische verantwoording.

1.3 Aanpak

Opzet van de interventie

Tijd voor Toontje is een steunend en stabiliserend programma, waaraan moeders en kinderen die in de (vrouwen)opvang verblijven vrijwillig kunnen deelnemen. De interventie bestaat uit een moeder-kindgroep (voor kinderen van 0-4 jaar), een kindergroep (voor kinderen van 4-10 jaar) en een moedergroep (parallel aan de kindergroep).

Voor kinderen tot 4 jaar staan de interacties tussen moeder en kind centraal. In de moeder-kindgroepen krijgen kinderen positieve aandacht van hun moeders, doen moeders positieve ouderervaringen op, helpen zij hun kinderen om zich goed te voelen en ervaren de kinderen veiligheid in de interactie met hun moeder. Vanaf 4 jaar is - overeenkomstig met andere methodieken, zoals de landelijke methodiek Veerkracht - gekozen voor aparte kindergroepen en moedergroepen, omdat kinderen vanaf deze leeftijd (in zekere mate) in staat zijn om zelf opdrachten te doen, gesprekjes te voeren et cetera.. Er kan dus actief met de kinderen zelf gewerkt worden. Door daarnaast in de moedergroep vergelijkbare activiteiten te doen, versterken de twee groepen elkaar en wordt de belevingswereld van moeder en kind dichter bij elkaar gebracht.

De leeftijdsrange van de kinderen die deelnemen aan de kindergroepen is breed. In de praktijk worden (als dit mogelijk is) deze groepen gesplitst in 4 t/m 7 jarigen en 8 t/m 10 jarigen. Het splitsen van de groepen zorgt ervoor dat aangesloten kan worden bij de leeftijdsspecifieke behoeften van de kinderen. De jongere groep heeft een kortere spanningsboog en heeft vaak nog moeite met luisteren naar de andere kinderen. Bij deze groep ligt de nadruk vooral op themagerichte spelletjes. De oudere kinderen hebben vaak meer behoefte om te vertellen en te delen. Ook kunnen zij vaak goed naar anderen

luisteren en herkennen zij zich in elkaar. Daar is in deze groep dan ook meer ruimte voor. In beide groepen wordt de leeftijd van Toontje aangepast: in de jongere groep heeft Toontje een leeftijd van 6/7 jaar en in de oudere groep van +/- 9 jaar.

Tijd voor Toontje wordt aangeboden als doorlopend aanbod, zodat elk kind op ieder moment in (en uit) kan stappen gezien de wisselende bewoners in een opvangvoorziening. Het programma bestaat uit vier thema's: De kracht van fijne dingen doen, Veilig boos zijn, Van wie hou je? en Herinneringen. Per thema zijn er twee bijeenkomsten. Er zijn acht bijeenkomsten in totaal. Aansluitend bij het concentratievermogen van de kinderen duren de bijeenkomsten van de moeder-kindgroep en kindergroep 45-60 minuten en de bijeenkomsten van de moedergroep wat langer, namelijk 75 minuten. De thema's kunnen in willekeurige volgorde gevolgd worden.

Om alle hierboven genoemde subdoelen te bereiken doorlopen kinderen (en moeders) idealiter het gehele programma. In de praktijk is dit echter niet altijd te realiseren. Uitgangspunt van Tijd voor Toontje is daarbij dat het bieden van iets van ondersteuning altijd beter is dan niets doen. Zoals in de onderbouwing verder wordt uitgelegd is een van de belangrijkste voorwaarden voor het doorbreken van de intergenerationele overdracht van geweld het daadwerkelijk stoppen van geweld. Het begeleidingstraject dat de vrouwenopvang organisaties bieden sluit daarbij aan en is gericht op het herstellen van directe veiligheid, de stabilisatie van het dagelijks leven en op de algemene ontwikkeling van het kind en het gezin. Tijd voor Toontje ondersteunt dit traject door het bieden van basisbegeleiding en – hulp, waarbij elke sessie stabiliserend werkt.

Overzicht bijeenkomsten Tijd voor Toontje

Programmaonderdeel	Frequentie	Duur bijeenkomsten	Aantal deelnemers
Moeder-kindgroep (0-4 jaar)	8 sessies: in crisisopvang 1 x per week In vervolgoopvang 1 x per 2 weken	45-60 minuten	Max. 6 kinderen en hun moeders
Kindergroep (4-10 jaar)	8 sessies: in crisisopvang 1 x per week In vervolgoopvang 1 x per 2 weken	45-60 minuten	Max. 6 kinderen
Moedergroep (parallel aan kindergroep, tevens verplicht voor deelnemers aan de moeder-kindgroep)	8 sessies: in crisisopvang 1 x per week In vervolgoopvang 1 x per 2 weken	75 minuten	Max. 10 moeders
Toon houden	Doorlopend		Allen op de locatie (zie toelichting hieronder)

De onderdelen zijn voor de kindergroepen gelijk en als volgt opgebouwd:

- Introductie
- Toontje uit de koffer halen met liedje en begroetingsritueel

- Hoe voel ik mij rondje. De kinderen mogen een emotiekaartje pakken (boos, blij, verdrietig, bang) en aangeven waarom zij zich zo voelen.
- Introductie thema door Toontje
- Kinderen (en moeders) doen spelletjes aan de hand van het thema
- Afscheidsritueel met liedje en Toontje in zijn koffer doen
- Tijd voor napraten met eten en drinken

Ook de moedergroep volgt een vaste opbouw (introductie, inleiding over het thema, oefening/doe-activiteit, verbinding met de toekomst, afronding).

Centraal in het programma staat Toontje, de handpopschildpad die ook in de opvang woont. Toontje is geduldig, begripvol en rustig, maar vraagt en neemt de ruimte om stil te blijven staan bij wat er gebeurt. Toontje spiegelt het gedrag van de kinderen, waardoor kinderen zich kunnen herkennen. Toontje wordt tot leven gebracht door een dramatherapeute, die de groepen samen met een medewerker van de locatie geeft.

Voor kinderen in crisisverblijf ligt het accent op stabiliseren. Dit betekent dat er bij Toontje met name veel aandacht zal zijn voor tot rust komen en kracht/zelfvertrouwen opdoen. Hij geeft structuur en handvatten bij het dragen van alledaagse frustraties. Toontje spiegelt daarnaast de vaak verwarrende gedachten en gevoelens van de kinderen rondom de plotseling veranderde leefomstandigheden. Toontje helpt kinderen woorden te geven aan hun ervaringen. Toontje lost niks op, maar biedt het kind de ruimte om het even niet te weten, verward te zijn. Hij informeert hoe de kinderen zich hierin staande weten te houden. Toontje rakelt niets op.

Voor kinderen in vervolgpvang/lang verblijf ligt het accent op stabiliseren, informeren en hoop geven. Alle vier de thema's kunnen wat uitgebreider aan bod komen. Er kan meer worden verdiept. Vaak is er meer rust en aandacht voor elkaar, wat ook betekent dat andere werkvormen gekozen kunnen worden.

Gekoppeld aan de groepsbijeenkomsten is het onderdeel Toon houden: alle medewerkers op de locatie volgen een introductiebijeenkomst over de uitgangspunten en werkwijze van het programma Tijd voor Toontje, zodat begrippen als 'veilig boos' zijn en 'de kracht van fijne dingen doen' een constante factor zijn tijdens het verblijf en door de medewerkers ook buiten de groepsessies worden gehanteerd.

Inhoud van de interventie

Het programma wordt nader toegelicht aan de hand van de vier thema's.

Thema 1 De kracht van fijne dingen doen

De kracht van fijne dingen doen is gericht op positieve hechting en gaat over het belang van fijne dingen doen. Over aansterken, zelfvertrouwen opdoen, de positieve moeder-kind binding, even 'pauze' van de problemen, verrassingsopdrachten, complimenten geven, veilige plek opzoeken en blij zijn.

- In de moeder-kindgroep gebeurt dit door bijvoorbeeld zingen, wiegen, dansen, knuffelen. Het basale contact in de vorm van samenzijn, oogcontact en aanraking is voor kleine kinderen vooral belangrijk om te kunnen groeien en ontspannen. Het thema 'De kracht van fijne dingen doen' is gericht op positieve hechting. Moeders ervaren dat zij een fijne ervaring met hun kind kunnen creëren op een manier die niet veel inspanning vergt.
- Kinderen en moeders worden in de kindgroep en moedergroep op een positieve manier bij elkaar betrokken doordat zij in de groepsbijeenkomsten iets voor

elkaar maken of verzinnen, waarmee ze de ander blij maken. Dit bevordert een positieve interactie.

Thema 2 Veilig boos zijn

Veilig boos zijn is erop gericht om te ervaren hoe veilig boos zijn eruit ziet. Over de boosheid-thermometer, over balen en schouders ophalen, stop zeggen, verstandig afkoelen, rustig grenzen stellen, zachtjes balen, elkaar geen pijn doen, jezelf geen pijn doen, veilig afreageren, afkoelplek opzoeken en gerust boos mogen zijn.

- Kindgroep: in dialoog met Toontje wordt aan de kinderen gevraagd of ze wel eens boos zijn en wat zou helpen om niet telkens te gaan slaan of dingen kapot te maken. Door middel van spelopdrachten wordt geoefend met zelfregulerende vaardigheden (Hell et al., 2012d).
- Moedergroep: door middel van psycho-educatie wordt uitgelegd dat boosheid een normale emotie is voor iedereen. Door met de moeders de tekeningen van Toontje die in het huis hangen te bespreken wordt een relatie gelegd met de manier waarop Toontje kinderen wil laten zien hoe zij hun boosheid op een veilige manier kunnen uiten. Moeders voelen zich daarnaast vaak schuldig door wat kinderen hebben gezien en/of meegemaakt. In het programma worden deze schuldgevoelens besproken en wordt gekeken naar de (belemmerende) rol die zij kunnen spelen bij bijvoorbeeld het stellen van grenzen.
- Moeder-kindgroep: het oefenen met grenzen en zachtjes balen vindt plaats door een spelletje 'Mag ik op je plekje?'. Toontje loopt een rondje in de kring. Ondertussen klapt iedereen in de handen en zingt: Mag ik op je plekje? Ja of nee? Als het liedje klaar is vraagt Toontje aan iemand: mag ik op je plekje? Degene mag dan zelf weten of hij ja of nee zegt. Hoort Toontje 'ja', dan heeft hij geluk. Hoort Toontje 'nee', dan heeft hij pech en mag hij even balen, schouders ophalen. En daarna mag hij weer verder gaan. Het liedje wordt dan nog eens gezongen en Toontje mag het dan aan een ander vragen. Vervolgens spelen moeders en kinderen dit na.

Thema 3 Van wie hou je?

Van wie hou je? gaat over loyaliteiten, missen van dierbaren, je verhaal kwijt kunnen, afscheid nemen, dubbele gevoelens ten opzichte van ouders kunnen uiten, liefde en haat, verdrietig en verward zijn.

- Kindgroep: uitspreken van wie het kind houdt vindt onder meer plaats via het graadmeterspel 'Van wie hou je?'. Toontje stelt telkens een vraag over hoeveel je van iemand houdt. Hou je heel veel van iemand, dan ga je aan de ene kant van de ruimte staan. Hou je helemaal niet van iemand, dan ga je aan de andere kant staan. Zit het er ergens tussenin, dan ga je er ergens tussenin staan. Het belangrijkste doel van deze oefening is dat kinderen ervaren dat alle gevoelens er mogen zijn en dat zij zien dat anderen ook iets anders kunnen voelen dan zij. Een ander spel is het 'Wie mis je-tikkertje'. De tikker probeert iemand te tikken. Het kind kan voorkomen dat het getikt wordt door de naam te noemen van iemand die het mist.
- Moedergroep: psycho-educatie betreffende de loyaliteiten die kinderen ervaren.
- Moeder-kindgroep: kinderen ervaren spelenderwijs dat hun moeder er ook nog is als ze haar niet zien.

Thema 4 Herinneringen

Herinneringen gaat over geen schuld hebben, kind kunnen en mogen zijn, omgaan met nare herinneringen en verwarde gevoelens, nachtmerries, bedplassen, adequate coping, onmachtig zijn en bang zijn.

- Kindgroep: in de bijeenkomst wordt door middel van liedjes, oefeningen en dialoog met Toontje, veel aandacht besteed aan het normaliseren van de klachten en aan de manieren die kinderen en moeders hebben gevonden om met nachtmerries en bedplassen om te gaan.

- Moedergroep: psycho-educatie (aan de hand van dvd: 'Vergeten kinderen' deel 1 van het NIZW) over de impact van ingrijpende herinneringen en gebeurtenissen op het gedrag van hun kinderen. Moeders kunnen hun kinderen helpen door ze te laten merken dat ze begrijpen dat ze soms last hebben van vervelende herinneringen en dat voor sommige kinderen de herinneringen zo zwaar zijn dat ze hulp nodig hebben bij het verwerken van alle emoties.
- Moeder-kindgroep: de moeders maken een dromenvanger voor de kinderen en zorgen ervoor dat de kinderen een knuffeltje hebben dat zorgt voor fijne dromen.

Toon houden

Een van de beschermende factoren in de opvang is het bieden van een solidaire gemeenschap.

De moeder wordt gesterkt in haar ouderrol, doordat maatschappelijk werkers een solidaire houding aannemen ten aanzien van haar inspanningen. Daartoe zijn de uitgangspunten van Toontje een constante factor.

Alle medewerkers (ook niet-hulpverlenende medewerkers), maken kennis met de methodiek door middel van een workshop. Toontje staat tijdens de teamvergaderingen regelmatig op de agenda en de tekeningen die horen bij het thema 'Veilig boos zijn' worden goed zichtbaar opgehangen in ruimtes waarvan cliënten en medewerkers gebruik maken. Alle medewerkers worden geïnformeerd over tijdstip en inhoud van de groepen en in de hulpverleningsgesprekken met de moeders wordt expliciet aandacht besteed aan de thema's uit en de ervaringen met het programma Tijd voor Toontje.

Naar aanleiding van de conclusies van het praktijkonderzoek (van der Hoeven & Lindauer, 2020) – waaruit bleek dat de inbedding van Tijd voor Toontje in de organisatie nog verder versterkt kan worden - is er een brainstormsessie geweest (Blijf groep, 2020) met alle uitvoerders en externe deskundigen waarin besproken is hoe het programma nog steviger kan worden neergezet en hoe deskundigheidsbevordering verder kan worden vormgegeven. In 2021 wordt deze doorontwikkeling verder opgepakt. Daarnaast wordt binnen Blijf Groep continu geïnvesteerd in de documenten "Begeleiding van kinderen en jongeren bij Blijf Groep" (Derks, Petrovic & Janssen, 2021) en "Kindbegeleiding-verdeling verantwoordelijkheden en taken" (Derks & Janssen, 2021). In het volgende hoofdstuk wordt hier meer informatie over gegeven.

2. Uitvoering

Materialen

1. Hell, M., Ruinaard, M., Eringa, M., Geutjes, S., Grit, M., Petrovic-Dadic, D., Vervoort, A. (2012a). Methodiek Tijd voor Toontje. Een steunend en stabiliserend programma voor kinderen en hun moeders in de opvang, die huiselijk geweld in het gezin hebben meegemaakt. Amsterdam: Blijf Groep.
2. Hell, M., Ruinaard, M., Eringa, M., Geutjes, S., Grit, M., Petrovic Dadic, D., Vervoort, A. (2012b). Draaiboek moedergroep Tijd voor Toontje. Een steunend en stabiliserend programma voor kinderen en hun moeders in de opvang, die huiselijk geweld in het gezin hebben meegemaakt. Amsterdam: Blijf Groep.
3. Hell, M., Ruinaard, M., Eringa, M., Geutjes, S., Grit, M., Petrovic Dadic, D., Vervoort, A. (2012c). Draaiboek kindergroep. Een steunend en stabiliserend programma voor kinderen en hun moeders in de opvang, die huiselijk geweld in het gezin hebben meegemaakt. Amsterdam: Blijf Groep.
4. Hell, M., Ruinaard, M., Eringa, M., Geutjes, S., Grit, M., Petrovic Dadic, D., Vervoort, A. (2012d). Draaiboek moederkindgroep. Een steunend en stabiliserend programma voor kinderen en hun moeders in de opvang, die huiselijk geweld in het gezin hebben meegemaakt. Amsterdam: Blijf Groep.
5. Handpop schildpad Toontje en zijn koffer.
6. DVD 'Vergeten kinderen' deel 1 van het NIZW
7. Blijf Groep (2016). Basistraining Tijd voor Toontje. Amsterdam: Blijf Groep.
8. Materialen cd (met o.a. wervingsposters/flyers, evaluatieformulieren, afscheidsbrief Toontje)
9. Een set prentenboeken:
  - a. Crützen, F. (2014), Een monster op de muur. Amsterdam: Blijf Groep.
  - b. Crützen, F. (2014), Brief voor oma. Amsterdam: Blijf Groep.
  - c. Crützen, F. (2014), Toontje en Karelkje spelen samen . Amsterdam: Blijf Groep.
  - d. Crützen, F. (2014), Toontje is boos. Amsterdam: Blijf Groep
10. YouTube kanaal Tijd voor Toontje ([Tijd voor Toontje - YouTube](#))

Locatie en type organisatie

Tijd voor Toontje kan uitgevoerd worden door instellingen voor (vrouwen-) opvang en is ingebed in de residentiële setting. Blijf Groep voert het programma uit in Alkmaar, Almere en Amsterdam, Haarlem en Zaanstreek. Daarnaast voeren ook vrouwenopvangorganisaties Kadera (Zwolle) en Arosa (Rotterdam) het programma uit.

Opleiding en competenties van de uitvoerders

De kindergroep en moeder-kindgroep worden begeleid door een dramatherapeut(e), in samenwerking met een Sociaal Pedagogisch Werker. Bij de moedergroep is geen dramatherapeut aanwezig, maar een SKJ-geregistreeerde maatschappelijk werker (evt. samen met een Sociaal Pedagogisch Werker). Alle uitvoerders zijn specialist op het gebied van huiselijk geweld en worden begeleid door procesbegeleiders en gedragswetenschappers.

Sociaal pedagogisch werker

De sociaal pedagogisch werker (kinderwerker) waarborgt de rust, structuur en veiligheid in de leefsituatie van de moeders en hun kinderen binnen de opvang en heeft een relevante afgeronde MBO opleiding Niveau 4⁴. Zij/hij beschikt over basiskennis van de maatschappelijke ontwikkelingen en basiskennis over pedagogische en sociale vaardigheden voor het begeleiden van mensen met een speciale problematiek rondom geweld(processen), een ontwikkelingsachterstand en/of die de Nederlandse taal niet machtig zijn. De sociaal pedagogisch werker kent de kinderen, weet wat er speelt en kan op basis daarvan input geven voor de thema's en invulling van Tijd voor Toontje.

Maatschappelijk werker

De maatschappelijk werker voert de moedergroep uit - evt. samen met een Sociaal Pedagogisch Werker (SPW) - en heeft een afgeronde HSAO-HSS opleiding Cultureel Maatschappelijke Vorming (CMV), Maatschappelijk Werk en Dienstverlening (MWD), Sociaal Pedagogische Hulpverlening (SPH) of Bachelor Social Work of Toegepaste Psychologie. Hij of zij is werkzaam in de vrouwenopvang en heeft kennis van (de gevolgen van) huiselijk geweld in gezinnen. De meeste maatschappelijk werkers van Blijf Groep zijn SKJ-geregistreerd (het streven is dat in ieder geval 80% van de maatschappelijk werkers geregistreerd is, conform de SKJ-eis).

Dramatherapeut

De dramatherapeut brengt de dramatherapeutische interventies in. De dramatherapeut heeft een geregistreerde opleiding voor dramatherapie afgerond aan een Hogeschool voor vaktherapieën en is ingeschreven als lid van de drama-beroepsvereniging die bij de Federatie Vaktherapeutische Beroepen (FVB) is aangesloten en ingeschreven is in het Register Vaktherapeutische Beroepen⁵.

Training aan de start

Alle uitvoerders volgen (verplicht) de eenmalige training Tijd voor Toontje. De training is gericht op het vergroten van de kennis en vaardigheden waarmee men zelfstandig binnen de eigen organisatie met het programma Tijd voor Toontje aan het werk kan en is opgebouwd uit een aantal onderdelen, te weten:

- theoretische onderbouwing, opzet van het programma en de vier thema's,
- bevorderen van veilig boos gedrag, waaronder het werken met de boosheidsthermometer,
- oplossingsgericht werken, werken met de schildpadpop Toontje, de interventies, kennis van de opdrachten en het oefenen van vaardigheden.

Tevens is er in de training aandacht voor het samenwerken tijdens de groepsbijeenkomsten. In de bijlagen van de draaiboeken is de afstemming tussen taken en verantwoordelijkheden van de uitvoerders gedetailleerd beschreven: 2012c, p. 43-44, 2012d, p. 31-32. Ook organisatiebreed wordt de verdeling in taken en

---

⁴ Het is op grond van het SKJ niet mogelijk om voor deze professionals een SKJ-registratie aan te vragen.

⁵ Dramatherapeuten hebben een eigen register vak therapie en zijn niet verplicht tot SKJ-registratie. "Als vaktherapeut hoef je je niet te registreren bij het SKJ. Het SKJ is bedoeld voor jeugdzorgwerkers en jeugd- en gezinsprofessionals. Vaktherapeuten hebben een eigen specialisme en kunnen ingezet worden voor het verlenen van zorg, hulp en ondersteuning aan kinderen en jongeren op basis van de 'tenzij-bepaling' in de Jeugdwet. In de Jeugdwet staat dat de 'tenzij-bepaling' kan worden toegepast als aannemelijk gemaakt kan worden dat toedeling van het werk aan een niet-geregistreerde professional niet afdoet aan de kwaliteit of zelfs noodzakelijk is voor de kwaliteit. Vaktherapeuten worden hierbij expliciet genoemd." (bron: <https://fvb.vaktherapie.nl/jeugdhulp>)

verantwoordelijkheden binnen de kindbegeleiding regelmatig aangescherpt (Derks & Janssen, 2021; Derks, Petrovic & Janssen, 2021).

Deskundigheidsbevordering tijdens de uitvoering

- Coaching of intervisie van een dramatherapeut(e) die ervaren is in de uitvoering van Tijd voor Toontje is voor dramatherapeuten die starten met het programma wenselijk. Het aanwenden van de therapeutische interventies vergt oefening en ervaring. Regelmatige feedback en coaching verhogen de kwaliteit van de dramatherapeutische interventies.
- Deelname aan jaarlijks verdiepingsaanbod deskundigheidsbevordering op maat (training, themabijeenkomst, consultatie).

Eén van de conclusies uit het praktijkonderzoek naar Tijd voor Toontje (van der Hoeven & Lindauer, 2020) is dat professionals te weinig training en supervisie ontvangen. Er wordt daarom aanbevolen om structurele momenten van supervisie voor de professionals binnen het programma op te zetten. In 2020 is een start gemaakt met het opvolgen van deze aanbevelingen, via kleinere online bijeenkomsten waarin aandacht werd besteed aan vragen als 'hoe gaat het nu?' en 'wat is er nodig?' Daarnaast is een plan van aanpak opgesteld om de deskundigheidsbevordering van de uitvoerders verder te verbeteren evenals de inbedding in de organisatie. Het doel is om dit in 2023 gerealiseerd te hebben. Belangrijke elementen zijn o.a.:

1. Ontwikkeling Tijd voor Toontje – light versie⁶
2. Doorontwikkeling van de thema's "Van wie hou je?" en "Herinneringen"⁷
3. Structurele 6-wekelijkse intervisie met de uitvoerders van de groepen
4. Start traumasensitief werken⁸ door alle uitvoerders
5. Zorgdragen dat 100% van de uitvoerend maatschappelijk werkers SKJ-geregistreerd is
6. Toon houden opnemen in het standaard scholingsaanbod van de Blijf Groeien Academie en het introductieprogramma voor nieuwe medewerkers
7. Tijd voor Toontje structureel inbedden in de individuele werkbegeleiding en casuïstiekbesprekingen door procesbegeleiders en gedragswetenschappers

Kwaliteitsbewaking

De kwaliteit van de interventie wordt bewaakt door de interventie uit te laten voeren door specialisten op het gebied van huiselijk geweld die aanvullend een specifieke training gevolgd hebben in het werken vanuit de uitgangspunten en met de draaiboeken (kwaliteitseis vooraf), door middel van driemaandelijke evaluaties (tijdens de uitvoering) en door de uitvoerders jaarlijks deskundigheidsbevordering te bieden (aanvullend op de uitvoering). Zoals in de vorige paragraaf is vermeld wordt komend jaar gewerkt aan de verdere verbetering van de deskundigheidsbevordering van de uitvoerders en de inbedding hiervan in de organisatie.

---

⁶ Deze versie kan ook doorgaan bij afwezigheid van de dramatherapeute, o.a. doordat er met filmpjes gewerkt wordt. De bijeenkomsten worden dan begeleid door een SKJ-geregistreerde maatschappelijk werker.

Vanzelfsprekend worden dan niet alle geformuleerde doelen behaald.

⁷ Zo wordt – naar aanleiding van de resultaten van het praktijkonderzoek – onderzocht hoe een scherper onderscheid gemaakt kan worden tussen kinderen die wel in staat zijn en behoefte hebben om over nare gebeurtenissen te praten en kinderen waarbij dit niet het geval is (met eveneens aandacht voor een passende ondersteuning voor deze kinderen).

⁸ Op basis van het programma "Geweld hoort nergens thuis"

Ook is Tijd voor Toontje onderdeel van de PDCA-cyclus. Iedere vier jaar wordt de uitvoering van het programma intern geëvalueerd. Verbeterpunten worden doorgevoerd en aangepast in de beschrijving van de methodiek.

In 2019 is landelijk door de gezamenlijke vrouwenopvangen het Normenkader Veiligheid in de Vrouwenopvang ontwikkeld. Het belangrijkste doel van dit normenkader is het bieden van een waarborg van kwaliteit en veiligheid in het belang van vrouwen, mannen én kinderen die in de opvang verblijven. Blijf Groep voldoet (als eerste vrouwenopvangorganisatie) aan dit normenkader. Dit betekent dat er sprake is van voldoende kwaliteit en veiligheid voor alle cliënten. In het normenkader zijn een groot aantal normen over kinderen opgenomen. Deze zijn o.a. gebaseerd op de methodieken Krachtwerk en Veerkracht. De medewerkers van Blijf Groep zijn op de hoogte van de normen en passen deze zoveel mogelijk toe wanneer zij kinderen en ouder(s) begeleiden. Zij maken het bespreekbaar als dit niet lukt (Derks, Petrovic & Janssen, 2021).

Randvoorwaarden

Randvoorwaarden voor een goede uitvoering van de interventie zijn:

- De kindergroep en moeder-kindgroep worden door een dramatherapeut(e), in samenwerking met een Sociaal Pedagogisch Werker gegeven. De moedergroep wordt gegeven door een maatschappelijk werker (evt. samen met een Sociaal Pedagogisch Werker).
- Het programma is ingebed op de locatie waar het wordt uitgevoerd:
  - medewerkers op de locatie zijn op de hoogte van de uitgangspunten en werkwijze van Toontje, zodat begrippen als 'Veilig boos' en 'de kracht van fijne dingen doen' een rode draad vormen tijdens het verblijf en door de medewerkers ook buiten de groepssessies worden gehanteerd.
  - Moeders en kinderen krijgen alle ruimte om deel te nemen aan de groep, d.w.z. dat er geen andere activiteiten of gesprekken worden gepland op de tijd dat de Tijd voor Toontje-groepen worden gegeven.
- De uitvoerders zijn getraind en krijgen deskundigheidsbevordering om hun kennis en vaardigheden up-to-date te houden
- De benodigde materialen zijn beschikbaar. Dit geldt zowel voor de materialen die in het pakket van Tijd voor Toontje zitten (de koffer, Toontje-pop, platen over gevoelens (boos, blij, bang, verdrietig), tekeningen van Toontje over veilig boos zijn) als voor materialen die apart aangeschaft moeten worden om de ruimte geschikt te maken voor de uitvoering (zoals booskussen, afkoelplek (met bordje 'Niet Storen! Ik zit even te balen'), hartkussen, deken, bekrachtigers in de vorm van snoepjes/koekjes of stickertjes, een stoelenkring).
- Een schone, veilige ruimte waarin ongestoord gewerkt, gerend en geknutseld kan worden.

Uit het praktijkonderzoek (van der Hoeven & Lindauer, 2020) komt naar voren dat de inbedding van Tijd voor Toontje in de organisatie nog verder versterkt kan worden. Aanbevelingen daarvoor zijn o.a. het optimaliseren van de samenwerking tussen uitvoerders en andere medewerkers in de opvang (zoals de kennis van het programma bij andere medewerkers verhogen) en ervoor zorgen dat het programma plaatsvindt op momenten dat er geen andere afspraken kunnen worden ingepland. In een brainstormsessie in 2020 (Blijf Groep, 2020) zijn deze punten besproken met alle uitvoerders en extern deskundigen. In 2021 wordt verder gewerkt aan het versterken

van de inbedding van Tijd voor Toontje. Concrete acties die daarbij bedacht zijn: maatschappelijk werkers uitnodigen voor een workshop en Tijd voor Toontje presenteren tijdens een teamvergadering. Daarnaast wordt meer ingezet op de interne bekendheid van Tijd voor Toontje: uitvoerders zijn daarbij de ambassadeurs van het programma en zijn ervoor verantwoordelijk om dit onderwerp regelmatig (bijvoorbeeld eens per kwartaal) te laten agenderen tijdens hun teamvergadering.

Implementatie

(Opvang-)organisaties kunnen het programma Tijd voor Toontje inkopen bij Blijf Groep. Het programma omvat de volgende samenhangende onderdelen:

- Oriënterend gesprek door de scholingsadviseur van Blijf Groep om de randvoorwaarden⁹ en doelen van de organisatie in kaart te brengen
- Een training door een trainer en dramatherapeut van Blijf Groep voor de uitvoerders
- Diverse materialen: een set van een methodiekboek en drie draaiboeken, handpop Toontje en zijn koffer
- Introductie door de trainer van Blijf Groep van het programma op de locatie/in het team waar het uitgevoerd gaat worden, zodat de betrokken hulpverleners bekend zijn met terminologie en visie van Tijd voor Toontje
- Consolidatie/borging, bestaande uit een aantal coachingsmomenten door de scholingsadviseur en dramatherapeut van Blijf Groep

Als (opvang-)organisaties het programma Tijd voor Toontje inkopen, zijn de materialen daarbij inbegrepen. Organisaties kunnen het programma en de materialen vinden door contact op te nemen met Blijf Groep via de genoemde contactpersonen.

De draaiboeken van de moeder-kindgroep, de kindergroep en de moedergroep geven veel aanwijzingen voor de benodigde randvoorwaarden voor de uitvoering van de groepen (organisatorisch en materieel).

Het is van belang dat Tijd voor Toontje zorgvuldig wordt ingebed in het aanbod op de opvanglocatie. Er is nauwe samenhang met het (individuele) hulpverleningsaanbod aan vrouwen en kinderen en het is belangrijk dat Tijd voor Toontje nauw aansluit op de hulpverleningsthema's die leven: in de voorbereiding én de nabespreking van de bijeenkomsten wordt daar aandacht aan besteed (zie de draaiboeken). Bij de introductie in het team is specifiek aandacht voor scholing van het gehele team in het bevorderen van veilig boos gedrag. Alle medewerkers leren de basisprincipes van 'veilig boos' gedrag, zoals dat ook aan kinderen en moeders wordt aangeleerd. Om dit gedrag te stimuleren is het belangrijk dat de medewerkers veilig en onveilig boos gedrag kunnen herkennen. Ook leren ze hoe kinderen te stimuleren om op een veilige manier boos te zijn.

Consolidering/borging

De scholingsadviseur maakt afspraken over de manier waarop (de kwaliteit van) het 'Toon houden' op de locatie bewaakt wordt, bijvoorbeeld door dit op te nemen in de werkbegeleiding door procesbegeleiders. Ook worden afspraken gemaakt over de evaluatie van de uitvoering van het programma en jaarlijks terugkerende

---

⁹ Commitment, budget, dramatherapeut, inbedding in de organisatie incl. kwaliteitsbewaking

deskundigheidsbevordering voor de uitvoerders (zie ook onder Opleiding en competenties).

Kosten

De kosten voor deze interventie zijn onder te verdelen in:

- A. Voorbereidingskosten (training uitvoerders + startpakket Toontje)
- B. Aanschaf materialen (zoals kussen, deken, veilig booszijn plek)
- C. Personeelskosten t.b.v. de uitvoering
- D. Kosten deskundigheidsbevordering (onderhoud bij uitvoering)

A: Voorbereidingskosten

- Training voor alle uitvoerders: 10 uur 1 trainer x 98 euro = 980 euro
- Inzet dramatherapeute: 4 uur x 98 euro = 392 euro

B: Aanschaf materialen

Set methodiekboekje en 3 draaiboeken, per losse set	€ 126,50*
Handpop Toontje (per uitvoerende locatie)**	€ 45,-*
Koffer en andere materialen (per uitvoerende locatie)	p.m.
Afscheidscadeautje (kleine schildpadpop) per kind	€ 11,50
Totaal	€ 183 + p.m.

*Dit is inbegrepen bij de in-company training die Blijf Groep kan verzorgen voor instellingen die met Tijd voor Toontje willen gaan werken.

**Deze prijzen kunnen variëren naar gelang het aantal aan te schaffen poppen: gegevens over besteladressen beschikbaar via Blijf Groep.

C: Personeelskosten

Kindergroepen en moeder-kindgroepen worden begeleid door een dramatherapeute en een SPW-kinderwerker. De moedergroep wordt begeleid door een maatschappelijk werker.

Kosten per opvanglocatie bij een 2-wekelijks aanbod (m.u.v. schoolvakanties)

Personele inzet	Uren x tarief	Weken per jaar	Totaal
Dramatherapeut	4 x 98	20	€ 7.840
SPW-kinderwerker	4 x 67	20	€ 5.360
Maatschappelijk werker	4 x 78	20	€ 6.240
Totaal			€ 19.440

D: Deskundigheidsbevordering

Van de uitvoerders wordt verwacht dat zij jaarlijks minimaal een dagdeel deskundigheidsbevordering volgen, specifiek gericht op de uitvoering van het programma Tijd voor Toontje.

Personele inzet	Uren x tarief	Totaal
Dramatherapeut	4 x 98	€ 392
SPW-kinderwerker	4 x 67	€ 268
Maatschappelijk werker	4 x 78	€ 312
Inzet trainer	8 x 98	€ 784
Totaal		€ 1.756

3. Onderbouwing

Probleem

Huiselijk geweld

Geweld dat wordt gepleegd door iemand uit de huiselijke of familiekring heet huiselijk geweld. De term 'huiselijk' verwijst naar de relatie tussen de betrokkenen. Het kan bijvoorbeeld gaan om geweld tussen familieleden, tussen (ex-)partners of tussen ouder en kind. Huiselijk geweld kan vele gedaantes aannemen, zoals fysieke of psychische mishandeling, langdurig pesten, seksueel geweld, verwaarlozing, vernedering of overmatige controle. Huiselijk geweld kan ook voortkomen uit schadelijke traditionele praktijken (Steketee, Tierolf, Lünemann & Lünemann, 2020; Bakker, 2016). In 2019 is het derde prevalentieonderzoek naar huiselijk geweld en kindermishandeling verschenen (Ten Boom & Wittebrood, 2019). In Nederland blijkt dat 3% van de bevolking in de afgelopen 5 jaar slachtoffer is (geweest) van fysiek of seksueel (ex-)partnergeweld (ongeveer 278.000 vrouwen en 139.000 mannen) (Ten Boom & Wittebrood, 2019; Van Eijkern, Downes & Veenstra, 2018). Bij ruim drie kwart daarvan is sprake van eenmalig geweld of hooguit enkele incidenten. Er zijn duidelijke genderverschillen als het gaat om geweld in relaties: Vooral vrouwen zijn slachtoffer van structureel geweld (minimaal 1 tot 3 keer per maand): ongeveer 76.000 vrouwen tegenover 13.000 mannen. Alleen vrouwen geven aan structureel geïntimideerd te worden (Van Eijkern et al., 2018). Als naar de verschillende vormen van geweld wordt gekeken, laat de prevalentiestudie zien dat bij 72% van de slachtoffers alleen fysiek geweld voorkomt, bij 13% alleen seksueel geweld en bij 15% zowel fysiek als seksueel geweld. Bij 15% van de slachtoffers leidt het geweld tot verwondingen, dit betreft voornamelijk vrouwen. In het onderzoek is niet gekeken naar psychisch geweld en stalking (Steketee et al., 2020). De hierboven genoemde aantallen kunnen gezien worden als ondergrens. Het werkelijke aantal slachtoffers van huiselijk geweld ligt naar waarschijnlijkheid hoger, gezien de lastig te bereiken doelgroep (van der Hoeven & Lindauer, 2020).

Een vorm van huiselijk geweld is kindermishandeling. Binnen het derde prevalentieonderzoek zijn ook twee studies uitgevoerd naar kindermishandeling. Daaruit blijkt dat in Nederland naar schatting jaarlijks tussen de 90.000 en 127.000 kinderen en jongeren van 0 tot 18 jaar slachtoffer zijn van fysieke en/of psychische mishandeling, verwaarlozing, misbruik en/of getuige van geweld tussen partners (Alink et al., 2018). Dat is ongeveer 3% van alle kinderen in Nederland (van der Hoeven & Lindauer, 2020). Het gaat hierbij om kinderen waarbij professionals mishandeling hebben gesignaleerd. Aangezien niet alle gevallen van kindermishandeling gesignaleerd worden geldt 3% als ondergrens. 96% van de kinderen is mishandeld door de biologische ouder. Afhankelijk van de vorm van kindermishandeling, is bij 28% tot 65% van de kinderen die bekend zijn bij professionals ook sprake van een andere vorm huiselijk geweld in het gezin. Dit betreft voornamelijk geweld tussen ouders (Alink et al., 2018; Steketee et al., 2020). Daarnaast is ook een scholierenonderzoek uitgevoerd. Daaruit blijkt dat 12% van de scholieren tussen de 12 en 17 jaar in het afgelopen jaar te maken heeft gehad met kindermishandeling (Schellingerhout & Ramakers, 2017). Van deze scholieren geeft 30% aan slachtoffer te zijn van meerdere vormen van kindermishandeling. Psychische mishandeling komt daarbij het meeste voor, gevolgd door fysiek geweld.

De prevalentiegegevens laten zien dat geweld in gezinnen in Nederland een ernstig en omvangrijk maatschappelijk probleem is waarbij sprake kan zijn van grote en

levenslange gevolgen op de emotionele en mentale ontwikkeling van kinderen (ten Boom & Wittebrood, 2019; Steketee et al., 2020).

Verblijf in vrouwenopvang

Soms is het geweld in huiselijke kring dusdanig geëscaleerd, dat moeders met hun kind(eren) om veiligheidsredenen (tijdelijk) in een (vrouwen)opvang verblijven. Vaak zijn deze moeders afkomstig uit gezinnen waarvan de gezins- en interpersoonlijke dynamiek zich laat kenmerken door (wederzijdse) emotionele afhankelijkheid en machtsongelijkheid. Interacties tussen de verschillende gezinsleden zijn vaak negatief en dwingend van aard (Berger, Ten Berge en Geurts, 2004; Steketee et al., 2020). Er heerst een sfeer van kritiek, beschuldigingen en vijandigheid. Ten aanzien van de interpersoonlijke dynamiek kan opgemerkt worden dat intieme relaties complex zijn en dat er meerdere factoren zijn die ertoe kunnen leiden dat huiselijk geweld ontstaat. De moeder kan zich afhankelijk voelen van haar partner om verschillende redenen, zoals verlies van noodzakelijk inkomen, angst voor verlies van haar kinderen, liefde voor de dader, schrik voor meer geweld als vergelding en niet willen dat haar partner wordt weggenomen. Wanneer huiselijk geweld chronisch wordt, ontwikkelt de dader vaak strategieën die verhinderen dat het slachtoffer onafhankelijk is en ervoor zorgen dat hij macht en controle over haar blijft uitoefenen. Deze vorm van 'gevangenschap' creëert een specifieke verhouding tussen de dader en het slachtoffer en vaak wordt de dader zo de machtigste figuur in het leven van het slachtoffer (Huberman, 2012). De kinderen die geconfronteerd worden met huiselijk geweld, worden ook beïnvloed door de context van intimiteit waarin het kadert. Ze hebben een emotionele band met of zijn afhankelijk van beide of één van de betrokken ouders. Mogelijk ontstaat tussen moeder en kind dezelfde dynamiek van afhankelijkheid en macht als (voorheen) tussen moeder en vader.

Naast de gezins- en interpersoonlijke dynamiek die zich laat kenmerken door (wederzijdse) emotionele afhankelijkheid en machtsongelijkheid, is er vaak sprake van kwetsbaarheid en meervoudige problemen. Zo kan er sprake zijn van echtscheiding, financiële problemen, psychiatrische problematiek bij de ouder(s) of gedragsproblematiek bij het kind (Steketee et al., 2020).

Ieder jaar maken ongeveer 13.000 vrouwen in Nederland gebruik van de vrouwenopvang. Uit onderzoek blijkt dat ongeveer 82% van de moeders die hulp zoeken bij een vrouwenopvang hun kinderen met zich mee nemen. Gemiddeld genomen komen per moeder twee kinderen mee naar de opvang. Deze kinderen hebben een gemiddelde leeftijd van vijf jaar (Wolf, Jonker, Nicholas, Meertens, & te Pas, 2006). In 2015 zijn 2569 kinderen van 0 tot 17 jaar geregistreerd in 20 verschillende vrouwenopvanglocaties (RegioAanpak Veilig Thuis, 2016). Opvangorganisaties zijn belangrijk voor slachtoffers van huiselijk geweld. Zij bieden moeders en hun kinderen veiligheid, tijd om hun opties te overdenken, psychosociale en medische begeleiding en juridisch advies (Bennett, Riger, Schewe, Howard, & Wasco, 2004; Van der Hoeven & Lindauer, 2020).

Gevolgen, o.a. op het gebied van hechting

De gevolgen van getuige zijn van huiselijk geweld zijn voor kinderen vergelijkbaar met de gevolgen van zelf mishandeld worden en vormen een ernstige bedreiging voor de ontwikkeling van kinderen (Evans, Davies, & DiLillo, 2008; Kitzmann, Gaylord, Holt, & Kenny, 2003; Wolfe, Crooks, Lee, McIntyreSmith, & Jaffe, 2003; Verwey-Jonker, 2018). Kinderen die huiselijk geweld meemaken hebben een verhoogd risico op de ontwikkeling van externaliserende en internaliserende problemen (Chan & Yeung, 2009; Evans, Davies, & DiLillo, 2008; Ware et al., 2001), zoals agressief gedrag naar leeftijdsgenoten

(Moretti, Obsuth, Odgers, & Reebye, 2006), aanpassingsproblemen (McDonald, Jouriles, Tart, & Minze, 2009), en symptomen van posttraumatische stress (Levendosky, Bogat, & Martinez-Torteya, 2013; Verwey-Jonker, 2018). Recent onderzoek van Steketee et al (2020) laat zien dat veel kinderen last hebben van traumaklachten als gevolg van de onveilige situatie thuis. Daarnaast laat het onderzoek zien dat verschillende soorten geweld ook andere gevolgen voor kinderen hebben: zo leidt partnergeweld tot meer emotionele onveiligheid en op de langere duur tot traumaklachten bij kinderen. Verwaarlozing door bijvoorbeeld psychiatrische problematiek van de ouder daarentegen leidt tot meer hechtingsproblematiek. De onderzoekers hebben ook gekeken naar de lange termijngevolgen van partnergeweld. Daarvoor werden gezinnen 6 of 7 jaar na de originele melding bij Veilig Thuis opnieuw benaderd. Uit het onderzoek blijkt dat de traumaklachten van kinderen significant in tijd verminderd zijn, maar dat toch nog 1 op de 5 kinderen een klinisch trauma heeft. Daarnaast hebben ook ouders relatief vaak last van traumaklachten. Een andere uitkomst is dat er een significante relatie is tussen de traumaklachten van ouders en kinderen. Wat betekent dat in het behandeltraject zowel aandacht moet zijn voor de traumaklachten van de kinderen als van de ouders (Lünnemann, Steketee & Tierolf, 2020).

Kinderen tot acht jaar die in een vrouwen- of maatschappelijke opvang verblijven hebben gemiddeld zeven (potentieel) stressvolle of traumatiserende gebeurtenissen meegemaakt, zoals het zien van geweld (65%), slachtoffer zijn van mishandeling (15%) en het hebben van depressieve ouders of ouders met een psychische stoornis (50%) (Brilleslijper-Kater et al., 2010). Als niet preventief wordt ingegrepen heeft dit gevolgen voor:

- de hechting en problematische stressregulatie en
- intergenerationele overdracht (de overdracht van problemen van generatie op generatie).

De impact die een kind ervaart wanneer het direct of indirect getuige is van het emotioneel of fysiek lijden van één van zijn ouders wordt vergroot wanneer de andere ouderfiguur verantwoordelijk is voor het geweld (Huberman, 2012). Wanneer de ouders dan ontkennen dat er geweld plaatsvindt, veroorzaakt dat ernstige verwarring bij de kinderen, wat ook op lange termijn een impact kan hebben op hun geestelijke gezondheid. Onderzoek laat zien dat gedesorganiseerde gehechtheid samenhangt met problematische stressregulatie in spanningsvolle omstandigheden. Met name deze chronische stress is op den duur een belangrijke oorzaak van psychopathologie. Langdurige stress leidt tot desorganisatie van gedrag en heeft ook negatieve effecten op de neurofysiologische ontwikkeling (Bradley en Corwyn, 2002).

Intergenerationele overdracht van huiselijk geweld is het verschijnsel dat mensen die als kind huiselijk geweld hebben meegemaakt in hun latere leven vaker huiselijk geweld meemaken dan mensen die dit als kind niet meegemaakt hebben (Lünnemann en Pels, 2013; Steketee, 2017; Lünnemann et al., 2020). Uit onderzoek blijkt dat getuige zijn van huiselijk geweld sterkere effecten geeft voor het ondergaan en plegen van later verkerings- en partnergeweld dan mishandeld zijn. Zo lopen vrouwen die als kind getuige zijn geweest van lichamelijk geweld meer risico om lichamelijk geweld te ondergaan als ze verkering hebben dan vrouwen die geen getuige zijn geweest. Voor zowel het plegen als het ondergaan van geweld als het toebrengen van lichamelijk letsel is er een redelijk sterke aanwijzing dat een slechte band met de moeder het risico daarop groter maakt.

Zie ook tabel 1 in de bijlage.

Oorzaken

Tijd voor Toontje richt zich op het voorkomen en/of verminderen van de gevolgen van huiselijk geweld bij kinderen tussen 0 en 10 jaar die getuige dan wel slachtoffer zijn (geweest) van huiselijk geweld, en het creëren van ruimte/voorwaarden voor stabiele hechting tussen kinderen en moeders.

Problemen die kinderen ervaren na het meemaken van huiselijk geweld kunnen verklaard worden door verschillende factoren:

1. Negatieve reacties van het kind op het meegemaakte geweld
2. Verminderd emotioneel welzijn van moeder
3. Problemen in de relatie ouder-kind
4. Loyaliteitsconflicten

1. Negatieve reacties van het kind op het meegemaakte geweld

Emotioneel: wanneer een ingrijpende gebeurtenis plaatsvindt, laten kinderen angstige reacties zien. Ze zijn onzeker en soms boos en zoeken een weg om zich relatief veilig te voelen in nabijheid van hun ouders (Cummings & Davies, 2010).

Cognitief: de beoordelingen door kinderen en ouders van de gebeurtenis en van de eigen reacties daarop kunnen een beschermende maar ook een risicofactor zijn, afhankelijk van hun inhoud, en kunnen daarmee een belangrijke rol spelen als moderator. Volgens het cognitieve leertheoretische model liggen disfunctionele cognities ten grondslag aan het ontwikkelen van psychopathologie (Beer, Verlinden, Boer en Lindauer, 2007).

Kinderen van 0 tot 6 jaar hebben nog niet het cognitieve vermogen om zich te verplaatsen in het perspectief van een ander, waardoor zij ten onrechte kunnen denken dat zij zelf schuldig zijn aan zaken die hen zijn overkomen.

Gedragsmatig: het magisch denken kan leiden tot zelfverwijten en verwarring, wat op gedragsniveau vertaald kan worden in toegenomen driftbuien, piekeren of klampgedrag. Dit laatste komt voort uit angst om de verzorger los te laten, omdat hem/haar of het kind zelf iets ergs kan overkomen (Cohen et al., 1998; Beer et al., 2007). Kinderen van 6 tot 10 jaar kunnen zich verplaatsen in een ander maar het denken blijft nog steeds heel concreet, hetgeen een belemmering kan vormen voor volledig begrip van wat hen is overkomen.

Fysiologisch: het meemaken van partnergeweld leidt bij kinderen ook tot fysiologische reacties, zoals een snellere hartslag en meer cortisol productie (stresshormoon) die op langere termijn schade kan hebben voor de persoonlijke gezondheid (ElSheikh, 1994; Saltzman, Holden & Holahan, 2005), wat wijst op een fysieke beleving van stress en hyperarousal.

2. Verminderd emotioneel welzijn van moeder

Huiselijk geweld heeft zowel een fysieke als een psychische impact op de gezondheid van de moeders. Uit onderzoek blijkt dat vrouwen die het slachtoffer zijn van huiselijk geweld veel vaker overgaan tot zelfverminking, dreigen met zelfmoord en drugs-/alcoholmisbruiken. Ongeveer de helft van alle vrouwen die gebruik maken van de geestelijke gezondheidszorg is het slachtoffer geweest van huiselijk geweld (Verwijs en Lünemann, 2012). Partnergeweld ondermijnt derhalve de psychische en fysieke gezondheid van vrouwen. Veel vrouwen zijn depressief, hebben fysieke klachten, kampen met posttraumatische stress en hebben emotioneel minder ruimte voor de kinderen (Pico-Alfonso et al., 2006; Gleason, 1993; Levendosky & GrahamBermann, 2001; Pels, Lünemann & Stekete, 2011; Hell et al., 2012a; Stekete et al., 2020). Hoe meer energie een moeder nodig heeft voor haar eigen overleven, hoe minder tijd, aandacht en

energie ze beschikbaar heeft voor haar kinderen. Kinderen van mishandelde moeders zijn vaak angstig, boos of lastig en vragen dus extra aandacht en energie. Mishandelde moeders zijn meer geneigd fysiek agressief naar hun kinderen te zijn dan niet-mishandelde moeders, maar dat verschil neemt af als de situatie voor de moeder weer veilig is (Berger et al., 2004; Ronan et al., 2009).

3. Problemen in de relatie ouder-kind

Studies hebben aangetoond dat er een verband bestaat tussen ouderlijke stress en opvoedingsproblemen (Bancroft & Silverman, 2002; Pels et al., 2011; Tierolf et al., 2014). Wanneer (potentiële) traumatische ervaringen veroorzaakt worden door mensen van wie kinderen afhankelijk zijn en die hen eigenlijk zouden moeten beschermen, kunnen kinderen niet alleen posttraumatische stress symptomen ontwikkelen, maar ook ernstige problemen in hun affectregulatie en in hun relaties met andere mensen (Draijer en Langeland, 2010). Het stimuleren van een veilige hechting is derhalve cruciaal voor de affectregulatie van het kind. Vroegkinderlijke traumagerelateerde gevolgen en aan verwaarlozing of hechtingsproblemen gerelateerde gevolgen gaan vaak samen (Draijer, 2003; Courtois & Ford, 2009). Traumatisering kan derhalve opgevat worden als een relationele stoornis aangezien er een verband is met hechtingsproblematiek (Tamminga, 2010).

4. Loyaliteitsconflicten

Hechting en loyaliteit zijn basale thema's als het gaat over de verbinding tussen ouders en kind. Volgens de theorie van Nagy (1984, 1986, 1987) verwijst loyaliteit naar de onlosmakelijke band tussen ouders en kinderen. Het uitgangspunt is dat een kind ontstaat uit zijn ouders en daardoor altijd (zichtbaar en onzichtbaar) loyaal zal zijn aan hen. De relatie tussen de ouders en het kind wordt gekenmerkt door een balans van geven en nemen, van rechten en plichten. Loyaliteit is uit te drukken in intrapsychische en relationele waarden, zoals gevoelens van trouw. Loyaliteit overschrijdt iedere fysieke en geografische scheiding. De mens blijft zijn hele leven verbonden met zijn oorsprong, onafhankelijk van wat er gebeurt na zijn geboorte. Kinderen die met hun moeder naar een (vrouwen)opvang verhuizen blijven vaak loyaal aan de ouder die achter blijft. Wanneer een kind door verhuizing niet loyaal kan zijn tegenover beide ouders tegelijk, kan een loyaliteitsconflict ontstaan. Erkenning van het loyaliteitsgevoel aan de achtergebleven ouder is cruciaal in het voorkomen en/of verminderen van (loyaliteits-) problemen. Loyaal kunnen zijn is een voorwaarde voor (veilige) hechting.

Aan te pakken factoren

De factoren die problemen van kinderen verklaren na het meemaken van gewelddadige ruzies tussen hun ouders/opvoeders zijn (deels) te beïnvloeden door interventie.

1. Negatieve reacties van het kind op het meegemaakte geweld

Tijd voor Toontje richt zich op de reacties van kinderen op het meegemaakte geweld, op de emotionele en cognitieve respons, maar ook op het gedrag dat kinderen in de groep laten zien. Subdoelen van de interventie die aansluiten op deze factor zijn bijvoorbeeld: 'Kinderen merken dat ze niet de enige zijn die bang zijn, boos zijn en houden van iemand', 'Kinderen horen dat boos zijn mag en hebben een beeld van hoe veilig boos zijn eruit ziet' en 'Kinderen krijgen woorden voor veilig boos gedrag en kunnen oefenen met veilig boos gedrag'.

De interventie besteedt veel aandacht aan de gevoelens van kinderen en hoe ze emoties op een evenwichtige manier kunnen uiten. Kinderen bespreken en oefenen aan de hand van spelletjes met verschillende vormen van (bijvoorbeeld) veilig boos zijn: even balen,

schouders ophalen, stop zeggen, terugtrekken en afkoelen, iemand met rust laten die probeert af te koelen en stoppen als iemand stop zegt.

2. Verminderd emotioneel welzijn van moeder

Door het geweld en de komst naar de vrouwenopvang leunt het ouderschap en de ondersteuning van het kind het meest op de moeders. Dit doet een extra beroep op hun kunnen als ouder zijn; het sensitief responsief zijn naar hun kind toe. Psychologische klachten van de moeder kunnen een belangrijke factor zijn in de problemen die kinderen ontwikkelen na het meemaken van gewelddadige ruzies tussen ouders en/of verzorgers. Veilige hechting is mogelijk wanneer de moeder beschikbaar, gevoelig en ondersteunend is en zij een veilige basis vormt van waaruit het kind zich kan ontwikkelen (Bowlby, 1969).

Subdoelen van de interventie die aansluiten op deze factor zijn bijvoorbeeld: 'Moeders hebben nagedacht over de manier waarop zij met hun eigen boosheid omgaan en zijn zich bewust van de voorbeeldfunctie die ze hierin hebben voor de kinderen' en 'Moeders verplaatsen zich in de situatie van de kinderen en zijn zich bewust van de positieve rol die ze kunnen spelen bij het verwerkingsproces van de kinderen.'

3. Problemen in de relatie ouder-kind

Aandacht in ouderinterventies voor het verbeteren van de ouder-kind relatie en het vergroten van sensitieve responsiviteit van de ouder en algemene opvoedingsvaardigheden kunnen problemen bij kinderen voorkomen of verminderen (Kaminski, Valle, Filene & Boyle, 2008; Bartelink, van Rooijen & van As, 2021). Factoren die sensitieve responsiviteit van de ouder en algemene opvoedingsvaardigheden positief kunnen beïnvloeden zijn gelegen in wat Alice van der Pas 'buffers van ouderschap' noemt (Van der Pas, 2005). Onder buffers van ouderschap worden goed-werkende voorzieningen ter ondersteuning van ouders verstaan, een goede onderlinge taakverdeling tussen de ouders en steun uit het sociale netwerk, het vermogen van ouders om afstand te nemen en te reflecteren op hun handelen en 'goede ouder'-ervaringen: positieve momenten die plezier geven en de band tussen moeder en kind bevestigen en ouderschapsgroei bevorderen. De interventie besteedt veel aandacht aan de relatie tussen de kinderen en hun moeders, waarbij met name dat wat goed gaat in de interactie wordt belicht. Het samen genieten en aangename activiteiten ondernemen bevordert de band tussen moeder en kind. Doelen die met deze factor samenhangen zijn bijvoorbeeld: 'Moeders en kinderen ervaren (weer) hoe belangrijk het is om tijd te maken om samen fijne dingen te doen' en 'Moeders en kinderen genieten van elkaar.' Moeders oefenen daarnaast ook onderling met de principes van veilig boos zijn, grenzen aangeven en andermans grenzen respecteren in de moedergroep, zodat zij die in het eigen gezin kunnen toepassen (consistente respons). Een subdoel die met deze factor samenhangt is voor de moeders bijvoorbeeld: 'Moeders zijn op de hoogte van de meerwaarde van veilig omgaan met boosheid en kennen de regels en het materiaal (de boosheidsthermometer) zodat ze deze met de kinderen kunnen gebruiken.' Subdoelen die met deze factor samenhangen voor de kinderen zijn: 'Kinderen krijgen woorden voor veilig boos gedrag en kunnen oefenen met veilig boos gedrag' en 'Kinderen ervaren veiligheid en geruststelling bij hun moeders.'

4. Loyaliteitsconflicten

Aandacht voor en erkennen van loyaliteit van een kind aan de achtergebleven ouder, kan problemen bij kinderen voorkomen of verminderen (Vink, de Wolff, Broerse & Kamphuis, 2020). In Tijd voor Toontje is er aandacht voor zelfregulatie. Bij het thema 'van wie hou je' ervaren kinderen bijvoorbeeld ruimte voor hun tegenstrijdige gevoelens: loyaliteit aan

vader, ook al heeft hij nare dingen gedaan; blij zijn om nu veilig in de opvang te wonen maar tegelijkertijd ook hun vader heel erg missen; boosheid op hun vader en/of moeder omdat zij niet meer samen thuis kunnen wonen. Ze merken dat ze niet de enige zijn die bang zijn, boos zijn en van iemand houden, en dat ze daarover mogen en kunnen praten. Kinderen ervaren dat ze niet meer of minder loyaal hoeven te zijn tegenover de ene of tegenover de andere ouder. Het kind mag trouw blijven aan beide ouders en hoeft niet te kiezen tussen zijn ouders. Ook horen ze dat het niet hun schuld is dat er zulke erge ruzies thuis waren. Tegelijkertijd wordt dit thema met moeders besproken: zij verkennen hun eigen emoties bij dit onderwerp en onderzoeken bij zichzelf en met elkaar hoe zij begripvol in gesprek kunnen gaan met hun kinderen (het is immers normaal dat kinderen deze gevoelens hebben) en hen positief kunnen ondersteunen in het vormgeven van hun contact met vader. De band tussen moeder en kind wordt hierdoor versterkt (Hell, 2012a). Een subdoel voor kinderen dat met deze factor samenhangt is: 'Kinderen ervaren ruimte voor hun tegenstrijdige gevoelens: je mag er zijn met al je lastige gevoelens en gedachten en je mag er ook over praten.' Voor moeders zijn subdoelen die met deze factor samenhangen bijvoorbeeld: 'Moeders zijn op de hoogte van de betekenis van de term loyaliteit en de betekenis hiervan voor hun kinderen' en 'Moeders hebben nagedacht over de manier waarop zij hun kinderen zo positief mogelijk kunnen ondersteunen in het vormgeven van hun contact met vader.'

Daarnaast sluit het begeleidingstraject binnen Blijf Groep (waarbij Tijd voor Toontje een van de methodieken is die wordt ingezet) aan bij een zeer belangrijke voorwaarde voor het doorbreken van de intergenerationele overdracht van geweld in gezinnen: namelijk het daadwerkelijk stoppen van het geweld. Longitudinaal onderzoek laat zien dat alleen in gezinnen waar het geweld helemaal gestopt is, het welzijn van ouders en kinderen is toegenomen tot het niveau van de algemene Nederlandse bevolking (Lünnemann, Steketee & Tierolf, 2020). In gezinnen met lichte of complexe veiligheidsproblemen moet volgens het onderzoek altijd worden samengewerkt aan twee doelen: eerst het realiseren van directe veiligheid en vervolgens het werken aan stabiele veiligheid. Het eerste doel wordt bereikt aan de hand van concrete veiligheidsvoorwaarden. Om stabiele veiligheid te bereiken, is risicogestuurde en herstelgerichte zorg nodig. Vanwege de zware en complexe problematiek van deze doelgroep is het daarbij van belang om multidisciplinair en systemisch samen te werken in deze gezinnen.

Het begeleidingstraject dat Blijf Groep biedt sluit hierbij aan. Het traject is gericht op het herstellen van de directe veiligheid, de stabilisatie van het dagelijks leven en op de algemene ontwikkeling van het kind en het gezin. Daarbij wordt nauw samengewerkt met externe deskundigen (bijvoorbeeld voor traumabehandeling), waarbij het motto is "geen hulp stapelen, maar effectief gebruikmaken van elkaars kennis en expertise op het juiste moment" (Blijf groep & Altra, 2019). Tijd voor Toontje is een van de methodieken die daarbij wordt ingezet. De verantwoording in de volgende paragraaf richt zich specifiek op de aanpak van Tijd voor Toontje.

Verantwoording

In tabel 1 in de bijlage *worden* de aan te pakken factoren gekoppeld aan de subdoelen, gebruikte technieken en theoretische verantwoording.

Tijd voor Toontje is gebaseerd op verschillende theoretische verklaringsmodellen: theorieën over traumaverwerking, emotionele veiligheid theorie, gehechtheidstheorie, de sociale cognitieve leertheorie en ouderschapstheorie. In bijlage 1.3 wordt de samenhang

tussen factoren, subdoelen, aanpak en de theoretische verantwoording schematisch uitgewerkt. Hieronder wordt de theoretische verantwoording nader toegelicht.

Tijd voor Toontje wordt gegeven in een groepsaanbod. Een groepsaanbod heeft voordelen over een individueel aanbod, omdat groepsdeelnemers van elkaars ervaringen kunnen leren. Herkenning van elkaars ervaringen en reacties kan negatieve gevoelens verminderen en sociale isolatie tegen gaan (Fritch & Lynch, 2008; Miffitt, 2014). Eerder onderzoek heeft aangetoond dat het onder professionele begeleiding uitwisselen van ervaringen in een groepsaanbod tot positieve resultaten leidt voor volwassenen, ook specifiek met betrekking tot het uitwisselen van ouderschapservaringen (Hogan, Linden, & Najarian, 2002; Telleen, Herzog, & Kilbane, 1989; Ince & Udo, 2018).

Tijd voor Toontje maakt gebruik van de poppenspelmethode. Deze methode hoort thuis bij de 'Spiel aus dem Versteck'-methoden of projectiemethoden binnen de dramatherapie. Door het inzetten van een pop wordt een bepaalde veiligheid en luchtigheid gecreëerd: het is maar een spel. De pop wordt gebruikt als middel om appèl te doen (hij roept gevoelens op en de gebeurtenissen uit het eigen leven kunnen erop geprojecteerd worden) en psychische distantie te creëren (Landy, 1983; Petzold, 1983). De dramatherapeut zet het poppenspel in als middel om:

- de persoonlijke expressie te bevorderen;
- stil te staan bij de belevingen en deze belevingen te ordenen;
- het over lastige onderwerpen te hebben zonder dat het te zwaar wordt (het is immers maar alsof en die distantie helpt om te kunnen onderzoeken);
- te communiceren op maat (via spel reageren op de inbreng van moeders en kinderen).

In Tijd voor Toontje betekent dit concreet dat gedachten en belevingen van kinderen in een voor hen begrijpelijke taal via dialoog worden geordend. Toontje roept daarbij gevoelens van herkenning, liefde en vertederling op. Hij laat angst, zorgen en hulpeloosheid zien op een manier die goed te verdragen is en die uitnodigt tot steun en leert kinderen dat zij welkom zijn om hun angst en zorgen te uiten en dat er hoe dan ook van hen gehouden wordt

Theorieën over traumaverwerking

De kinderen die Tijd voor Toontje volgen hebben gemiddeld zeven ingrijpende en/of potentieel traumatische gebeurtenissen meegemaakt (Brilleslijper-Kater et al., 2010). Kenmerken die onderscheidend zijn voor traumatische gebeurtenissen ten opzichte van andere ingrijpende ervaringen zijn onder andere: het gebeurt plotseling of onverwacht, het schokkende karakter van de gebeurtenis, overlijden of bedreiging met dood of verwonding en/of het subjectieve gevoel van hevige angst, ontzetting of hulpeloosheid (American Psychiatric Association (APA), 2000, p. 463). Enkele voorbeelden van traumatische ervaringen die tevens gelden voor de kinderen die Tijd voor Toontje volgen zijn: een serieus vermoeden van lichamelijke mishandeling of seksueel misbruik van een kind, getuige of rechtstreeks slachtoffer zijn van geweld thuis en moeten vluchten (Cohen, Mannarino en Deblinger, 2021). In het brede spectrum van het traumaperspectief kan angst, bedreiging en hulpeloosheid die kinderen ervaren als getuige van geweld, leiden tot trauma (Dijkstra, 2001).

Bij de aanpak van de doelen hanteert Tijd voor Toontje, vanuit het traumaperspectief, de inzichten uit het (a) Attachment self-Regulation and Competency (ARC)- behandelmodel van Blaustein en Kinniburgh (2010) en de (b) evidence-based Trauma-focused cognitive-behavioral therapy (TF-CBT) (Cohen, Mannarino, Deblinger, 2021).

Ad (a) Het ARC-behandelmodel richt zich op kinderen en jongeren bij wie sprake is van een of meerdere vormen van kindermishandeling, waaronder getuige en/of slachtoffer zijn van huiselijk geweld (Lindauer, 2011). Het model bestaat uit een piramide van tien modules, verdeeld over vier niveaus: 1) hechting, 2) zelfregulatie, 3) competentie, en 4) trauma-verwerking. Het eerste niveau met betrekking tot de hechting richt zich op het herstellen en opbouwen van een gezonde relatie tussen ouder en kind. Het tweede niveau van de piramide richt zich op zelfregulatie, met als doel dat kinderen zich bewust worden van hun gevoelens, deze op een gezonde manier leren uiten en reguleren. In het derde niveau, het niveau van de competentie, wordt gewerkt aan ontwikkelingstaken, zoals probleemoplossingsvaardigheden, leren reflecteren. Om te kunnen starten met de vierde laag, de trauma-verwerking, moet een kind op eerdere lagen voldoende vooruitgang geboekt hebben en vaardigheden hebben geleerd (zie figuur A in de bijlage).

Tijd voor Toontje is actief in de eerste drie 'lagen' van de traumabehandeling, namelijk hechting, zelfregulatie en competentie. Deze vormen gezamenlijk het stabiele fundament om in rustiger tijden toe te komen aan het herstructureren van de traumatische herinneringen (de traumaverwerking en integratie op het bovenste niveau). Hier ligt ook een duidelijke scheidslijn: Tijd voor Toontje gaat in op de voorwaarden en gaat expliciet niet in op het individuele traumaverhaal van kinderen. Daarvoor is een stabiele veilige basis nodig en daarvan is tijdens het verblijf in de vrouwenopvang geen sprake en het zou zelfs ontwrichtend kunnen werken (Hell e.a., 2012a).

Ad (b) De door Blaustein en Kinniburgh ontworpen traumapiramide komt ook terug in trauma-therapie als Trauma-focused cognitive-behavioral therapy (TF-CBT), in het Nederlands traumagerichte cognitieve gedragstherapie, ontwikkeld door Cohen, Mannarino & Deblinger (2021). Technieken die binnen deze therapie gebruikt worden, zijn gebaseerd op theorie over trauma, maar ook op sociaal cognitieve theorie. Net als de bouwlagen in de traumapiramide van Blaustein en Kinniburgh onderscheidt Cohen fases in traumabehandeling. Ook in TF-CBT draait het in de eerste fase van behandeling om psycho-educatie, opvoedkundige vaardigheden, ontspanning en het leren herkennen en reguleren van emoties. Pas daarna, als deze basisvaardigheden aangereikt zijn, kunnen in de vervolgfase in opvolgende, intensievere behandelmodules zaken aan de orde komen als cognitieve coping gericht op herinneringen en verwerking, het traumaverhaal, en het stap voor stap overwinnen van vermijding, door Cohen in vivo exposure genoemd - de hogere lagen in de traumapiramide (Cohen et. al., 2021 & 2018).

Het doel van psycho-educatie is om informatie te geven over en te reflecteren op het effect van huiselijk geweld op de ontwikkeling van kinderen, en op moeders: welk effect heeft huiselijk geweld op het gedrag van kinderen en op het schuldgevoel van vrouwen? Met andere woorden: wat is in zo'n situatie eigenlijk normaal? Hoe herken je symptomen en gerelateerd gedrag (bijvoorbeeld driftbuien) en hoe ga je daar als ouders begripvol en adequaat mee om ('afstemming' in de termen van Blaustein en Kinniburgh)?

De bijeenkomsten van Toontje kennen een vast patroon, waarbinnen ook ruimte is voor rust en ontspanning, routines en rituelen. Binnen Tijd voor Toontje worden de reacties van moeder en kind op de (traumatische) ervaringen als normaal aangemerkt en de juiste cognities bekrachtigd. Het normaliseren en respecteren van ervaringen staat voorop. Handpopschildpad Toontje is daar als geen ander toe in staat (Hell et al., 2012a).

Daarnaast krijgen moeders in de moedergroep informatie over opvoeden en worden zij ondersteund in het stimuleren van positief gedrag bij hun kind, bijvoorbeeld het geven van complimenten, selectieve aandacht (het negeren van licht ongewenst gedrag en het

bekrachten van gewenst gedrag) en effectieve afspraken voor time-out. Naast deze 'consistente respons' worden moeders ondersteund in het reflecteren op ouderschapsvaardigheden en op het reguleren van hun emoties (affectmanagement opvoeder). Binnen Tijd voor Toontje wordt aandacht besteed aan vragen als: hoe pak je het aan, wat gebeurt er dan, wat werkt voor jou? Toontje vraagt door op de oplossingen die moeders zelf bedenken en bekrachtigt de successen (Hell et al., 2012a).

Tijd voor Toontje gaat niet in op de individuele traumaverwerking en integratie. Het is een laagdrempelig en preventief groepsaanbod en nadrukkelijk geen therapie.

Groepsbegeleiders zijn niet getraind in TF-CBT. Het aansnijden van het trauma, zonder dit adequaat te kunnen behandelen zou negatieve effecten teweeg kunnen brengen, en ontwrichtend kunnen werken.

Emotionele Veiligheid Theorie

Naast theorieën over trauma benadrukt ook de emotionele veiligheid theorie (Cummings & Davies, 2010) het belang van een goede relatie tussen ouder en kind en het belang van het herkennen en reguleren van emoties voor een goede ontwikkeling na het meemaken van ruzies en conflicten in de partnerrelatie. De emotionele veiligheid theorie is een gezinsbreed model waarin onderscheid wordt gemaakt tussen directe en indirecte gevolgen van blootstelling aan destructieve ouderconflicten naar psychologische problemen bij kinderen. Direct vergroot blootstelling aan gewelddadige ruzies tussen ouders kwetsbaarheid van kinderen, omdat het hun vertrouwen in de ouderlijke relatie en de vaardigheden van ouders om henzelf en hun kinderen te beschermen, ondermijnt. Het indirecte effect van destructieve ouderconflicten op het functioneren van kinderen verloopt via de ouder, waarbij het kind te maken krijgt met verslechterde opvoedingsvaardigheden en slechtere ouder-kind interactie vanwege het effect van de conflicten op de ouder zelf (Cummings & Davies, 2010).

Door het meemaken van gewelddadige ruzies tussen hun ouders, laten kinderen angstige reacties zien, zijn onzeker en soms boos en zoeken een weg om zich relatief veilig te voelen in nabijheid van hun ouders (Davies et al., 2002 en 2014; Forman & Davies, 2005). Er kan sprake zijn van minder adaptieve cognitieve strategieën, zoals schuldgevoelens over het geweld (Fosco et al., 2007; DeBoard-Lucas & Grych, 2011; Vink, de Wolff, Broerse & Kamphuis, 2020). De gedragsreacties van kinderen op geweld variëren van vermijden tot tussen beiden komen (Carlson, 2000). Het behouden van gevoelens van emotionele veiligheid is belangrijk voor kinderen, en dit proberen zij te bereiken door emotionele en gedragsregulatie en cognitieve representaties, zoals bv. door herwaardering van de ouderlijke relatie. Deze emotionele, gedragsmatige en cognitieve acties kunnen aanvankelijk wellicht een groter gevoel van veiligheid geven, maar deze strategieën kunnen op de lange termijn leiden tot minder adaptieve gedragspatronen en verminderde emotionele veiligheid (Cummings & Davies, 2010).

Elke week wordt in de kindergroepen stil gestaan bij hoe de kinderen zich voelen om zo emotieherkenning te bevorderen. Kinderen leren ook hoe ze 'veilig boos' kunnen zijn (boos zijn zonder dingen kapot te maken of anderen pijn te doen). Er wordt op een speelse wijze geoefend met veilig boos gedrag: 'stop, hou op' zeggen, even balen, schouders ophalen, even afkoelen, elkaar of jezelf geen pijn doen. Ook moeders leren deze regels, zodat zij ze in een eigen gezin kunnen toepassen (consistente respons).

Gehechtheidstheorie

Gehechtheid is een affectieve band die een persoon of dier tot stand brengt tussen zichzelf een specifieke ander. Hechtingsgedrag is het zoeken van nabijheid van een ander, met als doel het verkrijgen van veiligheid. Ouders en anderen hebben de taak om

een kind te begeleiden in de groei en de ontwikkeling, en dus veiligheid te bieden. Voor kinderen is deze basis nodig om de wereld te kunnen ontdekken en van daaruit onafhankelijkheid te werven. In lastige en stressvolle situaties hebben kinderen de begeleiding van hun ouders nodig voor hun emotie-regulatie (Holt et al., 2008; Willemen, Schuengel & Koot, 2011; de Wolff & Wildeman, 2020). Zij moeten in tijden van stress terug kunnen vallen op een sensitieve ouder (Bowlby, 1973). Wanneer een ouder niet beschikbaar is voor het kind, zal het kind leren dat het voor steun niet op de ouder kan rekenen. Deze beeldvorming neemt het kind mee in zijn/haar beeldvorming van de wereld, zichzelf en anderen (Hell et al., 2012a; de Wolff & Wildeman, 2020).

Het programma Tijd voor Toontje besteedt veel aandacht aan de relatie tussen de kinderen en hun moeders, waarbij met name dat wat goed gaat in de interactie wordt belicht. Het samen genieten en aangename activiteiten ondernemen bevordert de band tussen moeder en kind. Het accent ligt op basaal contact in de vorm van samenzijn, oogcontact en aanraking, waarbij moeders ervaren dat zij een fijne ervaring met hun kind kunnen creëren op een manier die niet veel inspanning vergt. Ook is er in het programma aandacht voor loyaliteit richting de andere (achtergebleven) ouder. Het verkennen en erkennen van emoties bij dit onderwerp en het met elkaar onderzoeken hoe begripvol over dit onderwerp in gesprek te gaan, bevordert de band tussen moeder en kind.

Sociale cognitieve leertheorie

Kinderen leren gedrag en cognities van ervaringen uit hun omgeving en van de mensen om hen heen (Bandura, 1986; Grych, Fincham, Jouriles & McDonald, 2000). Als kinderen getuige zijn van geweld leren ze schadelijke gedachtepatronen aan, zoals het idee dat geweld een geaccepteerd middel is om iets van anderen gedaan te krijgen. Daarnaast ontwikkelen ze negatieve gedachten over zichzelf en over anderen, bijvoorbeeld dat zij schuldig zouden zijn aan het geweld (Grych, Harold & Miles, 2003; Vink, de Wolff, Broerse & Kamphuis, 2020).

Binnen Tijd voor Toontje wordt de sociale leertheorie toegepast, doordat de groepsbegeleiders een voorbeeldrol vervullen, waarbij ze de kinderen impliciet leren hoe je samenwerkt en meningsverschillen oplost zonder ruzie te maken en/of elkaar pijn te doen. Ook wordt aandacht besteed aan een verandering in zelfbeeld. Kinderen voelen zich vaak verantwoordelijk voor wat er tussen hun ouders gebeurde en hebben een lage zelfwaardering. Hierin is Toontje een belangrijk rolmodel: Doordat Toontje de gevoelens en gedachten van de kinderen en moeders weerspiegelt en uitspreekt, herkennen zij zich in Toontje. Toontje maakt van hen de deskundige. Hij vraagt om raad: 'Hoe doen jullie dat als je verdrietig bent?' of 'Ik durf het niet te zeggen'. De kinderen en moeders zullen hem steunen en aanmoedigen. Hiermee bekrachtigt Toontje weer de steunende acties van kinderen richting hun moeder (of richting anderen). Doordat Toontje moeders en kinderen respecteert en op waarde schat, draagt hij bij aan een positiever zelfbeeld. Negatieve zelfspraak wordt door Toontje aan banden gelegd. Moeders ervaren dat zij geen slechte ouder zijn, maar een goede.

Ouderschapstheorie

De ouderschapstheorie van Alice van der Pas (2009) gaat in op wat ouders nodig hebben om goed te kunnen opvoeden: hoe kunnen zij verstoringen vermijden en/of verhelpen, wat versterkt hun ouderschap. Van der Pas onderscheidt vier "buffers" die tussen de omstandigheden en de alledaagse opvoedpraktijk ("de ouderlijke werkvloer") in staan.

Deze buffers beschermen tegen de nadelige invloeden van omstandigheden en ondersteunen ouders:

- Een solidaire gemeenschap neer te zetten (betrokkenheid en steun van de omgeving van de ouders bij hun inspanningen als ouder, ook wanneer deze niet (volledig) aansluit op de normen en waarden van de omgeving zelf);
- Een sociaal netwerk en een goede taakverdeling op te bouwen;
- Een metapositie ten opzichte van alledaags ouderschap en opvoeding in te nemen (het vermogen van ouders om te reflecteren op hun eigen ouderschap, zodat ze hun eigen handelen kunnen aanpassen);
- Voldoende 'goede ouder'-ervaringen teweeg te brengen (de positieve belevingen die ouders zelf hebben over hun eigen optreden in ouderschap en opvoeding).

Binnen Tijd voor Toontje wordt de ouderschapstheorie toegepast doordat er waardering en steun is voor moeders en begrip voor hun moeilijke situatie. Toontje ondersteunt moeders in het beseffen van eigen 'goede ouder'-ervaringen. Kracht putten uit ervaringen van goed moederschap geeft energie. Toontje is onderdeel van de solidaire gemeenschap voor de moeders. Hij is betrokken bij de moeders, erkent ze in hun rol en situatie, en heeft er begrip en aandacht voor. De solidaire gemeenschap is ook zichtbaar in het team, op de locatie bij de hulpverleners. De moeder wordt gesterkt in haar ouderrol, doordat iedereen in de opvanglocatie een solidaire houding aanneemt ten aanzien van haar inspanningen. In de moedergroep worden moeders gestimuleerd na te denken over hoe zij hun ouderschap (willen) invullen (innemen metapositie).

4. Onderzoek

- a) Hoeven, M.L. van der & Lindauer, R.J.L. (2020). Onderzoeksrapport Tijd voor Toontje. Ervaringen van moeders, kinderen en professionals met het programma in de vrouwenopvang. Amsterdam: Blijf Groep/Amsterdam UMC
- b) In dit onderzoek stonden twee vragen centraal: 1. In hoeverre vinden moeders, kinderen en professionals dat de (sub)doelen van Tijd voor Toontje zijn behaald na deelname? 2. Wat vinden moeders, kinderen en professionals ondersteunende en belemmerende factoren binnen het programma? Voor het onderzoek is een kwalitatief onderzoeksdesign gebruikt, waarbij diepte-interviews zijn afgenomen bij moeders, kinderen (van 4-10 jaar) en professionals over hun ervaringen met het programma Tijd voor Toontje. Kinderen jonger dan vier jaar kwamen niet in aanmerking voor deelname aan het onderzoek, vanwege de uitdagingen binnen het interviewen van kinderen met een dergelijke jonge leeftijd. Het onderzoek vond plaats in drie vrouwenopvangorganisaties in Nederland: Blijf Groep, Arosa en Kadera in de periode tussen 1 november 2017 en 31 oktober 2019. Voor het trekken van de steekproef is gebruik gemaakt van convenience sampling.
- Er is aan 21 moeders gevraagd om mee te doen aan het onderzoek, waarvan 15 toestemming gaven tot deelname (leeftijd van 24-35 jaar, gemiddelde leeftijd 30.5 jaar). Negen moeders woonden in de vrouwenopvang op het moment van het interview. Geen van de moeders was op het moment van het interview weer samen met hun (ex-) partner. De moeders hadden gemiddeld 2.4 kinderen. Er is aan 23 kinderen gevraagd om mee te doen aan het onderzoek, waarvan 11 uiteindelijk meededen (leeftijd van 4-11 jaar, gemiddelde leeftijd 6.9 jaar). Van de 11 kinderen, waren er drie jongens. Bij alle kinderen had enkel de moeder het wettelijk gezag over het kind. Vijf kinderen woonden in de opvang op het moment van het interview.
- Er is aan 18 professionals gevraagd om mee te doen aan het onderzoek, waarvan 17 toestemming gaven tot deelname (leeftijd 24-59 jaar, gemiddeld 35 jaar). Alle professionals waren vrouwen. Drie professionals waren dramatherapeut, acht professionals waren kindhulpverleners, vier professionals waren maatschappelijk werker en twee professionals waren zowel kindhulpverlener als dramatherapeut. De interviews vonden plaats in de werkomgeving van de professionals. In de interviews is gevraagd naar de algemene beleving van het programma, waargenomen behaalde doelen van het programma, waargenomen negatieve gevolgen, waargenomen werkzame elementen, ideale omstandigheden om het programma in uit te voeren, behandelintegriteit en barrières. Alle interviews zijn getranscribeerd en middels Thematische Analyses gecodeerd om patronen van betekenis in de interviews te identificeren. Het coderingsproces is door twee onafhankelijke onderzoekers uitgevoerd. De uiteindelijke concepten zijn besproken met een begeleidingscommissie.
- c) In hoeverre vinden moeders, kinderen en professionals dat de (sub)doelen van Tijd voor Toontje zijn behaald na deelname? Uit de interviews blijkt dat volgens de respondenten de meeste kind-doelen van het programma behaald worden: het ervaren van fysieke en emotionele veiligheid in het programma, leren over het belang van fijne dingen doen en veilig boos zijn en leren om emoties te reguleren en veilig grenzen aan te geven. Op basis van de interviews is niet duidelijk of de

doelen met betrekking tot de loyaliteit van kinderen naar hun ouders behaald zijn, omdat er verschillende ervaringen vanuit de respondenten naar voren kwamen. Wat betreft de doelen voor de moeders blijkt uit de ervaringen van de respondenten dat moeders in de sessies bezig waren met hun eigen emotieregulatie en die van hun kinderen. Uit de interviews komt naar voren dat moeders in de sessies bewustzijn creëerden over hun eigen gedrag en emoties op kinderen. Daarnaast lijkt het dat moeders bewustzijn creëerden over het belang van basaal contact en veiligheid. Gezien de verschillende ervaringen rondom het onderwerp loyaliteit die uit het onderzoek naar voren kwamen, kan men zich afvragen of het thema rondom loyaliteit in de huidige vorm op de juiste manier wordt aangeboden. Hetzelfde geldt voor het thema herinneringen, omdat uit de interviews geen duidelijke signalen naar voren kwamen dat moeders zich bewust zijn van de impact van huiselijk geweld op hun kind.

Wat vinden moeders, kinderen en professionals ondersteunende en belemmerende factoren binnen het programma? Als steunende factoren van het programma werden de volgende factoren geïdentificeerd: de thema's van het programma, de combinatie tussen structuur en maatwerk, de handpop, de positieve insteek, de laagdrempeligheid, de spelenderwijze van het programma, prettig dat het programma niet te diep ging, actief bezig zijn en de focus op het huidige leven. Als belemmerende factoren werd aangegeven dat professionals te weinig training en supervisie ontvangen en dat de link tussen het programma en de organisatie nog niet optimaal is. Ook de lage opkomst van de moedergroep, de moeilijkheden wanneer deelnemers een andere taal spraken, het gebrek aan een moment van overdracht tussen ouder en het programma werden bestempeld als belemmerende factoren. Als laatste werden ook enkele negatieve effecten van het programma gezien, zoals de invloed van drukke sessies op kinderen en de boosheid en verdriet bij kinderen wanneer zij juist wel over de nare gebeurtenissen wilden praten.

Voor de verschillende belemmerende factoren geeft het praktijkonderzoek aanbevelingen (zoals doorontwikkeling op de thema's "Van wie hou je?" en "Herinneringen", een sterkere inbedding in de organisatie en het opzetten van structurele supervisiemomenten). Deze zijn in 2020 tijdens een eerste brainstormsessie met alle uitvoerders en extern deskundigen besproken. Deze thema's worden in 2023 aangepakt, zoals is opgenomen in het ontwikkelplan in hoofdstuk 2 van het werkblad.

In het onderzoek is niet gekeken naar zaken als de effectiviteit van het programma, de wens voor andere thema's of uitbreiding en de mogelijkheid om Tijd voor Toontje ook te verbreden naar vaders (door middel van een vadergroep). Dit zijn thema's die interessant zijn voor vervolgonderzoek.

5. Samenvatting Werkzame elementen

Naast algemeen werkzame factoren, zoals positieve aandacht voor de ouders en kinderen, structuur tijdens het verblijf in de opvang en het lotgenotencontact tussen ouders en kinderen die huiselijk geweld hebben mee gemaakt, is er aantal specifiek werkzame bestanddelen te destilleren uit de aanpak van Tijd voor Toontje, te weten:

- Voorspelbaarheid door vaste structuur en rituelen geven grenzen en houvast: dit helpt kinderen om (weer) een gevoel van veiligheid op te bouwen en bevordert hechting;
- Kinderen en moeders zijn samen met hetzelfde programma bezig en doen positieve ervaringen met elkaar op: dit versterkt het basale contact (samenzijn, oogcontact, aanraking) en stimuleert veilige hechting;
- Bekrachtiging van positief gedrag en positieve gedachten wordt ingezet voor zowel kinderen als moeders: adequate coping wordt bekrachtigd en probleemoplossend vermogen wordt gestimuleerd;
- De begeleiding door een dramatherapeut zorgt voor bewaking van de grenzen van de kinderen: Toontje gaat niet in op individuele trauma-ervaringen van kinderen maar creëert een stabiele basis om - indien nodig - later verdere stappen te zetten in traumaverwerking;
- Poppenspelmethode: het speelse karakter en de inzet van een figuur die herkenning bij de kinderen teweeg brengt zorgen voor veiligheid en luchtigheid ("het is maar spel", zie p. 25 - 26, Hell et al., 2012a):
  - Dit bevordert persoonlijke expressie, helpt stil te staan bij belevingen en helpt deze te ordenen;
  - De methode is beeldend, niet-talig, ervaringsgericht en doet een appèl op aanboren compassie;
  - De keuze voor een schildpadhandpop: deze is in staat verschillende emoties uit te beelden en is herkenbaar voor kinderen uit diverse culturen;
  - Moeders reflecteren in een positieve, steunende omgeving op de impact van huiselijk geweld op de ontwikkeling van hun kinderen.

6. Aangehaalde literatuur

- Alink, L., Prevoe, M., van Berkel, S., Linting, M., Klein Velderman, M., & Pannebakker, F. (2018). NPM 2017: Nationale prevalentiestudie mishandeling van kinderen en jeugdigen. Leiden: TNO Child Health.
- American Psychiatric Association. (2000). Diagnostic and statistical manual of mental disorders (4th ed., text rev.). Washington, DC.
- Bakker, H. (2016). Wat zijn schadelijke traditionele praktijken? Geraadpleegd op 26-05-2021 via www.movisie.nl.
- Bancroft, L., & Silverman, J. G. (2002). Assessing risk to children from batterers. Available at Violence Against Women website. http://www.vawnet.org/assoc_files_vawnet/risktochildren.pdf.
- Bandura, A. (1986). Social foundations of thought and action. *Englewood Cliffs, NJ*, 1986(23-28).
- Bartelink, C., Rooijen, K. van & As, A. van (2021). Jeugd met problematische gehechtheid. Wat werkt? Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.
- Beer, R., Verlinden, E., Boer, F., Lindauer, R. (2007). *Protocol Classificatie, screening en diagnostiek van kinderen en adolescenten met traumagerelateerde problematiek*. Amsterdam: Traumacentrum van de Bascule.
- Bennett, L., Riger, S., Schewe, P., Howard, A., & Wasco, S. (2004). Effectiveness of hotline, advocacy, counseling, and shelter services for victims of domestic violence: A statewide evaluation. *Journal of Interpersonal Violence*, 19(9), 815-829.
- Berger, M., Ten Berge, I., & Geurts, E. (2004). *Samenhangende hulp: interventies voor mishandelde kinderen en hun ouders*. Utrecht: NIZW.
- Blaustein, M.E., Kinniburgh, K.M. (2010). *Treating Traumatic Stress in Children and Adolescents. How to Foster Resilience through Attachment, Self-Regulation and Competency*. New York: The Guilford Press.
- Blijf Groep & Altra (2019). De krachten gebundeld. Specialistische hulp aan gezinnen in de Vrouwenopvang. Intern document.
- Blijf groep (2020). Doorontwikkeling Tijd voor Toontje programma. De uitwerking van brainstormsessie met ervaren interne en externe dramatherapeuten (DT) en interne Toontje uitvoerders. Intern document.
- Boom, A. ten & Wittebrood, K. (2019). De prevalentie van huiselijk geweld en kindermishandeling in Nederland. Den Haag: WODC.
- Boszormenyi-Nagy, I. & Spark, G.M. (1984). *Invisible loyalties: reciprocity in intergenerational family therapy*. New York: Brunner/Mazel.
- Boszormenyi-Nagy, I. & Krasner, B. (1986). *Between give and take: a clinical guide to contextual therapy*. New York: Brunner/Mazel.
- Boszormenyi-Nagy, I. (1987). *Foundations of contextual therapy: Collected papers of Ivan Boszormenyi-Nagy, MD*. New York: Brunner/Mazel.
- Bowlby, J. (1969). Attachment and loss v. 3 (Vol. 1).
- Bowlby, J. (1973). Attachment and loss: Volume II: Separation, anxiety and anger. In *Attachment and Loss: Volume II: Separation, Anxiety and Anger* (pp. 1-429). London: The Hogarth press and the institute of psycho-analysis.
- Bradley, R. H., & Corwyn, R. F. (2002). Socioeconomic status and child development. *Annual review of psychology*, 53(1), 371-399.
- Brilleslijper-Kater, S.N, Beijersbergen, M., Asmoredjo, J., Jansen, C., Wolf, J. (2010). *Meer dan Bed, bad, broodje Pindakaas. Profiel, gezondheid, welzijn en*

begeleiding van kinderen in de vrouwenopvang en de maatschappelijke opvang. Amsterdam: SWP/UMC Radboud.

- Carlson, B. E. (2000). Children exposed to intimate partner violence: Research findings and implications for intervention. *Trauma, Violence, & Abuse, 1*(4), 321-342.
- Chan, Y., & Yeung, J. W. K. (2009). Children living with violence within the family and its sequel: A meta-analysis from 1995-2006. *Aggression and Violent Behavior, 14*, 313-322.
- Cohen, J. A. and Mannarino, A. P. (1998). Factors that mediate treatment outcome of sexually abused preschool children: six- and 12-month follow-up. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 37*, 44-51.
- Cohen, J. A., Deblinger, E., & Mannarino, A. P. (2018). Trauma-focused cognitive behavioral therapy for children and families. *Psychotherapy Research, 28*(1), 47-57.
- Cohen, J.A., Mannarino, A.P., Deblinger, E. (2021). *Behandeling van trauma bij kinderen en adolescenten met de methode Traumagerichte Cognitieve Gedragstherapie.* Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Courtois, C., Ford, J.D. (Eds.) (2009). *Treating complex traumatic stress disorders. An evidence-based guide.* New York: Guilford Press.
- Cummings, E. M., & Davies, P. T. (2010). *Marital conflict and children: An emotional security perspective.* Guilford Press.
- DeBoard-Lucas, R. L., & Grych, J. H. (2011). Children's perceptions of intimate partner violence: Causes, consequences, and coping. *Journal of Family Violence, 26*(5), 343-354.
- Davies, P. T., Forman, E. M., Rasi, J. A., & Stevens, K. I., (2002). Assessing children's emotional security in the interparental relationship: The Security in the Interparental Subsystem Scales. *Child Development, 73*, 544-562.
- Davies, P. T., & Martin, M. J. (2014). Children's coping and adjustment in high-conflict homes: the reformulation of emotional security. *Child Development Perspectives, 8*(4), 242-249.
- Dekker-van der Sande, F., Janssen, C. (2010). *Signaleren van verstoord gehechtheidsgedrag. 'Best practice' voor het diagnosticeren van gehechtheidsproblemen bij kinderen/jongeren met een visuele en/of licht verstandelijke beperking.* Den Haag: Uitgeverij Lemma.
- Derks, M., Petrovic, D. & Janssen, D. (2021). *Begeleiding van kinderen en jongeren bij Blijf Groep. Visie, uitgangspunten en werkwijze residentieel.* Intern document Blijf Groep.
- Derks, M. & Janssen, D. (2020). *Kindbegeleiding-verdeling verantwoordelijkheden en taken.* Intern document Blijf Groep.
- Dijkstra, S., Balogh, L. (2011). *Ontwikkeling van een kindmethodiek bij Blijf Groep. Een evaluatieonderzoek onder kinderen, medewerkers, moeders en vaders.* Utrecht: Bureau Dijkstra in opdracht van Blijf Groep.
- Dijkstra, S. (2001). *Kinderen die getuige zijn van geweld tussen hun ouders. Een basisverkenning van korte- en langetermijneffecten.* Bilthoven: Dijkstra onderzoek en advies.
- Draijer, N. (2003). 'Diagnostiek en indicatiestelling bij (een vermoeden van) seksueel misbruik in de voorgeschiedenis. State of the art', in: N. Nicolai (red.), *Handboek psychotherapie na seksueel misbruik (pp. 21-45).* Utrecht: De Tijdstroom.

- Draijer, N., Langeland, W. (2010). Een tweedimensionaal model voor diagnostiek en indicatiestelling bij vroegkinderlijke traumatisering. *Trauma, hechting en verwaarlozing cogiscope 0409*, p. 31-38.
- Eijkern, L. van, Downes, R., & Veenstra, R. (2018). *Slachtofferschap van huiselijk geweld: Prevalentieonderzoek naar de omvang, aard, relaties en gevolgen van slachtoffer- en plegerschap*. Den Haag: WODC, Ministerie van Veiligheid en Justitie.
- El-Sheikh, M. (1994). Children's emotional and physiological responses to interadult angry behavior: The role of history of interparental hostility. *Journal of abnormal child psychology*, 22(6), 661-678.
- Evans, S. E., Davies, C., & DiLillo, D. (2008). Exposure to domestic violence: A meta-analysis of child and adolescent outcomes. *Aggression and Violent Behavior*, 13, 131-140.
- Forman, E. M., & Davies, P. T. (2005). Assessing children's appraisals of security in the family system: The development of the Security in the Family System (SIFS) scales. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 46(8), 900-916.
- Fosco, G. M., DeBoard, R. L., & Grych, J. H. (2007). Making sense of family violence: Implications of children's appraisals of interparental aggression for their short-and long-term functioning. *European psychologist*, 12(1), 6-16.
- Fritch, A. M., & Lynch, S. M. (2008). Group treatment for adult survivors of interpersonal trauma. *Journal of Psychological Trauma*, 7(3), 145-169.
- Gleason, W. J. (1993). Mental disorders in battered women: An empirical study. *Violence and victims*, 8(1), 53-68.
- Grych, J. H., Fincham, F. D., Jouriles, E. N., & McDonald, R. (2000). Interparental conflict and child adjustment: Testing the mediational role of appraisals in the cognitive-contextual framework. *Child development*, 71(6), 1648-1661.
- Grych, J. H., Harold, G. T., & Miles, C. J. (2003). A prospective investigation of appraisals as mediators of the link between interparental conflict and child adjustment. *Child development*, 74(4), 1176-1193.
- Handpop schildpad Toontje en zijn koffer. (2012). Amsterdam: Blijf Groep.
- Hell, M. (2013). Zachtjes balen met Toontje- Een dramatherapeutisch methode ter bevordering van veilige hechting. *Tijdschrift voor vaktherapie 2013/2*. Purmerend.
- Hell, M., Ruisaard, M., Eringa, M., Geutjes, S., Grit, M., Petrovic Dadic, D., Vervoort, A. (2012a). Methodiek Tijd voor Toontje. Een steunend en stabiliserend programma voor kinderen en hun moeders in de opvang, die huiselijk geweld in het gezin hebben meegemaakt. Amsterdam: Blijf Groep.
- Hell, M., Ruisaard, M., Eringa, M., Geutjes, S., Grit, M., Petrovic Dadic, D., Vervoort, A. (2012b). Draaiboek moedergroep Tijd voor Toontje. Een steunend en stabiliserend programma voor kinderen en hun moeders in de opvang, die huiselijk geweld in het gezin hebben meegemaakt. Amsterdam: Blijf Groep.
- Hell, M., Ruisaard, M., Eringa, M., Geutjes, S., Grit, M., Petrovic Dadic, D., Vervoort, A. (2012c). Draaiboek kindergroep. Een steunend en stabiliserend programma voor kinderen en hun moeders in de opvang, die huiselijk geweld in het gezin hebben meegemaakt. Amsterdam: Blijf Groep.
- Hell, M., Ruisaard, M., Eringa, M., Geutjes, S., Grit, M., Petrovic Dadic, D., Vervoort, A. (2012d). Draaiboek moeder-kindgroep. Een steunend en stabiliserend programma voor kinderen en hun moeders in de opvang, die huiselijk geweld in het gezin hebben meegemaakt. Amsterdam: Blijf Groep.

- Hoeven, M.L. van der & Lindauer, R. (2020). *Onderzoeksrapport Tijd voor Toontje Ervaringen van moeders, kinderen en professionals met het programma in de vrouwenopvang*. Amsterdam: Amsterdam UMC, Blijf groep en Stichting Kinderpostzegels.
- Hogan, B. E., Linden, W., & Najarian, B. (2002). Social support interventions: Do they work?. *Clinical psychology review*, 22(3), 381-440.
- Holt, S., Buckley, H., & Whelan, S. (2008). The impact of exposure to domestic violence on children and young people: A review of the literature. *Child abuse & neglect*, 32(8), 797-810.
- Huberman, K. (2012). *Vorming van attitudes. Een handboek over huiselijk geweld en geestelijke gezondheid. Een gids voor professionelen die werken met slachtoffers van huiselijk geweld, met bronnenmateriaal dat relevante kennis biedt over de link tussen partnergeweld en geestelijke gezondheid*. Brussel: Mental Health Europe.
- Ince, D. & Udo, N. (2018). *Opvoedsteun, wat werkt?* Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.
- Jongepier, N. & Kleij, S. van der (2018). *Werkbladbeschrijving Veerkracht. Databank Effectieve Sociale interventies*. Utrecht: Movisie.
- Kaminski, J. W., Valle, L. A., Filene, J. H., & Boyle, C. L. (2008). A meta-analytic review of components associated with parent training program effectiveness. *Journal of abnormal child psychology*, 36(4), 567-589.
- Kitzmann, K. M., Gaylord, N. K., Holt, A. R., & Kenny, E. D. (2003). Child witnesses to domestic violence: a meta-analytic review. *Journal of consulting and clinical psychology*, 71(2), 339.
- Landy, R. J. (1983). The use of distancing in drama therapy. *The arts in psychotherapy*.
- Levendosky, A. A., Leahy, K. L., Bogat, G. A., Davidson, W. S., & von Eye, A. (2006). Domestic violence, maternal parenting, maternal mental health, and infant externalizing behavior. *Journal of Family Psychology*, 20(4), 544-552.
- Levendosky, A. A., & Graham-Bermann, S. A. (2001). Parenting in battered women: The effects of domestic violence on women and their children. *Journal of family violence*, 16(2), 171-192.
- Lindauer, R.J.L. (2011). Complex trauma bij kinderen en jongeren: wat nu? In *Kinder- en Jeugdpsychotherapie, jaargang 38, nummer 3*, p. 55-60.
- Lünemann, M., Lünemann, K. en Compagner, M. (2021) *In de lift*. Utrecht: Verwey-Jonker instituut.
- Lünemann, M.K.M., Steketee, M., & Tierolf, B. (2020). *Wat als het geweld niet stopt? Een longitudinale studie naar de langere termijn gevolgen van partnergeweld en Kindermishandeling voor Kinderen*. Utrecht: Verwey-Jonker instituut.
- Lünemann, K. D., & Pels, T. (2013). *Gezinsgeweld van generatie op generatie en de invloed van geweld op opvoeding*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut
- McDonald, R., Jouriles, E. N., Tart, C. D., & Minze, L. C. (2009). Children's adjustment problems in families characterized by men's severe violence toward women: Does other family violence matter? *Child Abuse & Neglect*, 22, 94-101.
- Miffitt, L. A. (2014). State of the science: Group therapy interventions for sexually abused children. *Archives of psychiatric nursing*, 28(3), 174-179.
- Moretti, M. M., Obsuth, I., Odgers, C. L., & Reebye, P. (2006). Exposure to maternal vs. paternal partner violence, PTSD, and aggression in adolescent girls and boys. *Aggressive Behavior*, 32, 385-395.

- Moussa, S. (2022). *Werkbladbeschrijving De Oranje Huis-aanpak. Databank effectieve interventies huiselijk en seksueel geweld, Databank Effectieve sociale interventies*. Utrecht: Movisie.
- NJI (2012). *DVD 'Vergeten kinderen'*. Amsterdam: SWP
- Pas, A. van der (2005), *'Eert uw vaders en uw moeders. Opvoedproblemen nader verklaard', Handboek Methodische Ouderbegeleiding 3*. Amsterdam: SWP.
- Pas, A. van der (2009). *Handboek Methodische ouderbegeleiding 6. De interventiefase*. Amsterdam: SWP
- Pels, T., Lünemann, K. D., & Steketee, M. (2011). *Opvoeden na partnergeweld. Assen: Van Gorcum*, 46-50.
- Petzold, H.G. (1983). *Puppen und Puppenspiel in der Psychotherapie*. München: Pfeifer.
- Pico-Alfonso, M. A., Garcia-Linares, M. I., Celda-Navarro, N., Blasco-Ros, C., Echeburúa, E., & Martinez, M. (2006). The impact of physical, psychological, and sexual intimate male partner violence on women's mental health: depressive symptoms, posttraumatic stress disorder, state anxiety, and suicide. *Journal of women's health, 15*(5), 599-611.
- RegioAanpak Veilig Thuis (2016). *Monitor in-, door- en uitstroom vrouwenopvang*. Maarssen: Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG), Federatie Opvang (FO), Ministerie van VWS
- Ronan, K.R., Canoy, D.F., & Burke, K.J. (2009). Child maltreatment: Prevalence, risk, solutions, obstacles. *Australian Psychologist, 44*(3), 195-213
- Saltzman, K. M., Holden, G. W., & Holahan, C. J. (2005). The psychobiology of children exposed to marital violence. *Journal of clinical child and adolescent psychology, 34*(1), 129-139.
- Schellingerhout, R., & Ramakers, C. (2017). *Scholierenonderzoek Kindermishandeling 2016*. Nijmegen: ITS, Radboud Universiteit Nijmegen.
- Steketee M., Tierolf, B., Lünemann, K. & Lünemann, M. (2020). *Kwestie van lange adem. Kan huiselijk geweld en kindermishandeling echt stoppen?* Utrecht: Verwey Jonker Instituut.
- Steketee, M. (2017). *De olifant in de (kinder)kamer. Intergenerationele overdracht van geweld in gezinnen: hoe doorbreken we de cirkel?*. Oratie uitgesproken op 13 oktober 2017 Erasmus Universiteit
- Tamminga, M. (2010). *Chronisch trauma en de therapeutische relatie. Congres LCVT. Zwolle, 3 maart 2010. In Tijdschrift voor Psychotherapie, 36, 04, p. 289-292.*
- Telleen, S., Herzog, A., & Kilbane, T. L. (1989). Impact of a family support program on mothers' social support and parenting stress. *American Journal of Orthopsychiatry, 59*(3), 410-419.
- Tierolf, B., Lünemann, K., Steketee, M., Drost, L., Verwijs, R., & Jansma, A. (2014). *Doorbreken geweldspatroon vraagt gespecialiseerde hulp. Onderzoek naar effectiviteit van de aanpak huiselijk geweld in de G4.*
- Verwey-Jonker instituut (2018). *Werkt de aanpak van kindermishandeling en geweld?* Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Verwijs, L., Lünemann, K. (2012). *Partnergeweld. Achtergrond en risicofactoren*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut in samenwerking met Federatie Opvang, GGD Nederland, MO Groep W&MD.
- Vink, R., de Wolff, M., Broerse, A., & Kamphuis, M. (2020). *Richtlijn Kindermishandeling voor jeugdhulp en jeugdbescherming*. Utrecht:

Beroepsvereniging van Professionals in Sociaal Werk, Nederlands Instituut van Psychologen, Nederlandse vereniging van pedagogen en onderwijskundigen

- Vogtländer, L. en van Arum, S. (2016). *Eerst samenwerken voor veiligheid, dan samenwerken voor risicogestuurde zorg. Een duurzame visie op ketenzorg bij kindermishandeling, huiselijk geweld en seksueel misbruik en de centrale rol hierbij van het triage-instrument Veilig Thuis*. GGD GHOR Nederland.
- Ware, H. S., Jouriles, E. N., Spiller, L. C., McDonald, R., Swank, P. R., & Norwood, W. D. (2001). Conduct problems among children at battered women's shelters: Prevalence and stability of maternal report. *Journal of Family Violence, 16*(3), 292-307.
- Willemen, A. M., Schuengel, C., & Koot, H. M. (2011). Observed interactions indicate protective effects of relationships with parents for referred adolescents. *Journal of Research on Adolescence, 21*(3), 569-575.
- Wolf, J., Jonker, I., Nicholas, S., Meertens, V., Pas, S. te (2006). *Maat en baat van de vrouwenopvang. Onderzoek naar vraag en aanbod*. Amsterdam: SWP.
- Wolff, M. D., & Wildeman, I. (2020). *Richtlijn Problematische gehechtheid voor jeugdhulp en jeugdbescherming*. Utrecht: NIP, NVO, BPSW.
- Wolfe, D. A., Crooks, C. V., Lee, V., McIntyre-Smith, A., & Jaffe, P. G. (2003). The effects of children's exposure to domestic violence: A meta-analysis and critique. *Clinical child and family psychology review, 6*(3), 171-187.
- YouTube kanaal Tijd voor Toontje ([Tijd voor Toontje - YouTube](#))

Samenwerking erkenningstraject

Het erkenningstraject wordt in samenwerking uitgevoerd door het Nederlands Jeugdinstituut (NJI), het RIVM Centrum Gezond Leven (CGL), het Kenniscentrum Sport & Beweging, Vilans, het Trimbos Instituut en MOVISIE. Door samen te werken aan het beoordelen van interventies volgens eenduidige criteria streven wij naar kwaliteitsverbetering in de betrokken werkvelden.

